

„Droschak”

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԿ

Adresse :

RÉDACTION DU JOURNAL

„Droschak”

GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՋՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

ՊԵՐՏՈՒԹԻՒՆ ԹԵ ԶԻՆԱԴԱՐՈՒՄ

Հաղարարող այլանդակաճ գիտնեք, աւերած ու արիւնանեղ գիւղեր, իսպառ քայքայւած տնտեսութիւն, մասսային դաղժ, մօտալուտ սովի ուրուական և մի կատաղի, մի խելագար ռեակցիա...

Խեղճ Մակեդոնիա...

Վարդագոյն յոյսերով կուրի դաշտ նետեցիր և ահա ապստամբական առաջին թափերից յետոյ, դուն էլ ճաշակեցիր այն դժոխային հիասթափութիւնը, որ իր սրտաճմլիկ մանրամասնութիւններով այնքան ծանօթ է հայամտանցուն... Կայ այսօր մակեդոնական ճգնաժամ, ոչ նւազ աղետալի, քան հայկական ճգնաժամը: Յեղափոխական ուժերը հնձած, բանտերը լեցուն, Դելլեմի՝ ինքերին կազմակերպութեան՝ պարագլուխը՝ սպանւած, Սարաֆօ՛ւ՝ փախած Մակեդոնիայից, իսկ դիւցազնական չեռաները՝ մասամբ կոտորւած, մասամբ ցիր ու ցան հայրենիքի խուլ անկիւններում:

Փիասկօ... Յեղափոխութիւնը աւմիշտ յաղթահարւած...

Անշուշտ—ձայնում է ամբողջային տրամաբանութիւնը:

Եւ—ինչպէ՛ս նման են ամբողջները ամէն տեղ—ահա Բալկանեան թերակղզում ևս, մակեդոնացիների ցեղակից բուլղարների մօտ, այսպէս անւանւած «խոհմեների» բանակը, բոլոր երկչոտներն ու թուլամորթները, բոլոր արհեստով ֆրազեօրները, որոնք քիչ առաջ պաղ հանդիսատես էին հերոսական կուրի, գորտի անախորժ կռիւոց են բարձրացրել, քննադատուած են կուրի հերոսներին. «այսպէս չպէտք էր անել, այլ այնպէս», «ապստամբութիւնը պէտք էր յետաձգել», «Եւրօպական շահերին պէտք էր հարւածել», «ուժանակը, ումբը մեր տունը քանդեցին», և այլն և այլն և այլն:

Այսպէս է եղել միշտ, այսպէս պիտի լինի միշտ և ամէն տեղ, ամէն անգամ, երբ ժողովրդային ազատագրական կռիւը այս կամ այն պատճառով ձախորդութեան հանդիպէ...

Բայց Սարաֆօնները գործի վրայ են... Հեռու անարգ վհատութիւնը: Նրանց կողմը կը յարէ արիւննոտաճ երկրի ամբողջ մտածող ու զգացող երիտասարդութիւնը: Ներկայ ճգնաժամը նրանք չեն դիտում, իբրեւ պարտութիւն, այլ միայն զինադադար: Փոքր ինչ կազդուրելով՝ նրանք կը շարունակեն կուրի ճանապարհը, միանգամ ընդմիշտ հրահանգած պատմութիւնից և իրերի տրամաբանու-

թիւնից, որ այդ ճանապարհը թէև սարսափելի, բայց միանգամայն անխուսափելի է...

* * *

Մակեդոնական ձախորդութիւնը գուցէ մի նոր զէնք ևս աւելացնէ հայկական «ամբոխի» հարուստ զինարանին. «Դուք մեզ չէք լսում. տեսէք, անցքերը իրենք են գալիս դատապարտելու ձեր սխալ ընթացքը, ապացուցանելու յեղափոխութեան անանկութիւնը»:

«Դուք մեզ չէք լսում»... Տասնուհինգ տարի է, ինչ խոհմութեան, չափաւորութեան ներկայացուցիչները սնուցանում են մեզ «ջահէլներին» իրենց հայրական խրատ-յորդորներով: «Ջահէլները» և «պառաւները» — խօսքս զգացումով պառաւների մասին է — յիրաւի երբեք չհասկացան իրար: Մի վիճ կար նրանց մէջ, որ ժամանակը և աղետները չկարողացան հարթել, որ ընդհակառակը միշտ աւելի ևս ձգւեց, խորացաւ: Յարաբերութիւնները այնքան լարւեցին կուռղ ու տանջուղ փոքրամաղնութեան և տաք տեղից խրատող մեծամասնութեան միջև, որ ճգնաժամի գիտակցութիւնը ստիպեց յեղափոխական գործիչներին՝ զինւել եղբօր դէմ և զէնքի ուժով շանթել խոհմութեան քողի տակ ծածկւած բուրժուական գարշելի անտարբերութիւնը... Մի հիւանդոտ, պաթօլոգիական երևոյթ է դա, ծնունդ այն ընդհանուր պաթօլոգիական դրութեան, այն արիւննոտ ու արհաւիրաց ճգնաժամի, որի ստեղծողներից մինը եղաւ ինքը՝ հայկական համբաւաւոր խոհմութիւնը... Կարօտով սպասեցինք և երբեք չտեսանք տասնուհինգ տարւոյ տարածութեան վրայ, որ խոհմութեան քարոզիչները գէթ իրենց ներբողած «չափաւորութեան» սահմանների մէջ փորձէին կատարել իրենց տարրական քաղաքացիական պարտքը՝ դէպի մորթուող եղբայրակիցները: Կարօտով սպասեցինք մի վիճան՝ քայլ, մի ագնիւր ի սկիւն—ի՛նչ ենք ասում—գէթ մի փոքրիկ աջակցութիւն այն անմեղ ու անմաս գործին, Եւրօպայում սկսւած հայանպաստ շարժման, որի անհրաժեշտութիւնն ու անպայման օգտակարութիւնը գիտակցում են յոյնիսկ իրենք՝ չափաւորութեան ասպետները, և որի լոճժը մնում է սակայն մինչև օրս էլ յեղափոխական մարմնի վզին:

Եւ դեռ յանդգնում են մարդկային շնորհքից զուրկ այդ որոճողները պահանջել մեզնից, որ համակերպենք իրենց խրատներին, զէնքը ցած դնենք, կամ ուրիշ խօսքով՝ ձգենք ժողովուրդը ի սաստ ճակատագրի...

Բարեբախտաբար ժողովուրդների ճակատագիրը չէ ղեկավարում ամբոխային տրամաբանութեամբ: Այս յեղափոխական փոքրամասնութիւն, որ — Մակեդոնիայում թէ՛ Հայաստանում — մնում է հեռու որոշող «ամբոխի» ներշնչումներից, մնում է բարձր առօրեայ շահերից, գնում միտումներից, մնում է հաւատարիմ անվկանդ մաքառողի կոչման: Դիտեցէք այդ սքանչելի հայ երիտասարդներին, որոնք իրենց մասնաւոր կենցաղի մէջ մի մի մաքուր, անաղարտ հոգիներ են, սուկող ոճրից, դարշող արիւնից, և որոնք սակայն պարտքի գերագոյն զգացումից մղւած՝ վագրի անգթութեամբ նետուում են իրենց զոհի վրայ, լինի այդ զոհը մի թիւրք ոտտիկան, կամ մի ազգադաւ հայ լրտես, մասնիչ...

Դրանք են իսկապէս դրութեան տէրերը և բազմութիւն են դրանք աշխարհ գալիս ժողովրդի, առաւպող ընդհանրութեան արգանդից...

Ի՞նչ է պակասում մեզ այս սարսափելի ճգնաժամին՝ Շատ բան. բայց շատերի մէջ՝ մէկ կարեւորագոյնը՝ որ եթէ ունենանք, կարող ենք յաղթահարել թէ՛ ներքին անտարբերութեան չարիքը և թէ՛ եւրօպական, դիւանագիտական անզգայութիւնը: Մակեդոնական վերջին անցքերից և տիրող ճգնաժամից քաղենք հրահանգներ: Այդ անցքերը մի աւելորդ անգամ թելագրում են մեզ՝ զգուշաւոր ու չղջահայեաց լինելու հետ միասին՝ ջանալ ստեղծել յարատեւ ու տոկուն յեղափոխական ուժ, որ կարողանայ պատուով դիմադրել և յաղթանակով դուրս գալ:

Աւելի քան երբեք անհրաժեշտ ենք զգում միացած տեսնել բոլոր գործող ուժերը, բոլոր գործի մարդկանց — որոնք այս կամ այն պատճառով հեռացած են կուրսից — մի ընդհանուր ու ներդաշնակ, մի եռանդուն ու կորովի գործակցութեան մէջ: Այդ է պակասում մեզ ներկայ ճգնաժամում և այդ պարագան է, որ պիտի լցնենք:

Եթէ մակեդոնացի յեղափոխականները չարաչար տուժում են ներքին կուսակցական բաժանումներից — առաւել ևս մենք, քանի որ մեր դիրքը շատ տեսակետներով աւելի թույլ է մակեդոնացիներից:

Այս ի՞նչ սարսափելի, վճատեցուցիչ միջոցառում է, ուր

յեղափոխական պաշտօնի կոչւած անհատներ, միեւնոյն անունը կրող, միեւնոյն կուսակցութեան պատկանող վարիչներ՝ իրարամբաստանութեան տենդով բռնւած՝ տարիների ընթացքում գրոհ են տալիս իրար դէմ և ոչ միայն լքանում են ժողովրդի դատը, այլև սկսում են ոչնչացնել իրար: Բաւական չէ այդ, — մի անհասկանալի ֆանատիկոսութեամբ նրանք շարունակում են թշնամական դիրք բռնել դէպի մի մարմին, որ աշխատում է իր ուժերի չափ...

Դժւար է երեւակայել աւելի տխուր, աւելի ողբալի մի կացութիւն, և ժամանակ է վերջապէս, որ գործի աջողութեան նախանձախնդիր հասարակութիւնը հոգ տանէ՝ սրբելու յեղափոխական ասպարէզից այդ վարակիչ ապականութիւնը, որ չափազանց երկար է տևում: Մենք յարգում ենք հայ ազատագրութեան անունով պարզւած ամէն մի դրօշակ և չենք կասկածում, որ յեղափոխական ուրիշ կուսակցութիւնների մէջ կան խմբումներ, կան անձնուրաց ու անխաղախ գործիչներ, որոնց սիրտը արիւննոտում է ի տես այդ անվերջ երկպառակութիւնների և եղբայրասպան քստմանի դաւերի:

Ժամանակ է, որ հրապարակ գան նրանք և աւելի կորովի, աւելի գիտակից, աւելի վճռական: Երբ անցքերը հրահանգում են մեզ աճապաքել, երբ ամէն մի օր մի անակնկալ է բերում, երբ թշնամին միշտ սուրը ձեռքին առիթներ է փնտրում՝ վերսկսելու արիւննոտ ջարդերը, երբ ժողովուրդը օրէցօր սպառում է և հայրենիքը անապատանում — յանցանք է, ոճիր է յամառել մի անհաշտ հակառակորդութեան մէջ և ձեռք չմեկնել գործող ուժերին:

Թող ասպարէզ գան, մենք կը դիմաւորենք նրանց սիրով, եղբայրաբար և կը ձգտենք գործել նրանց հետ համերաշխ, թե թեի տւած: Յեղափոխական փոքրամասնութիւնը պէտք է սուտարացնել, որքան այդ հնարաւոր է հայկական աղճատւած, թունաւորւած իրականութեան մէջ, ոչ մի անձնէր ուժ չպիտի դուրս մնայ կուռղիների շարքերից, — այն ժամանակ միայն մենք հանգիստ սրտով կը նայենք ապագային և այն ժամանակ աւելի վստահութեամբ կ'ասենք մեր ներքին ու արտաքին թշնամիներին, «յեղափոխութիւնը չէ ազդարարել ֆիասկօ, անանկութիւն, այլ միայն ժամանակաւոր զինադադար»:

Ա Ր Ի Ի Ն Ի Ի Ր Ի Կ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

Հ Ո Ղ Ի Ն Ձ Ա Յ Ն Ը

Ըսէք, ի՞նչ է այն զարհուրանքը, ո՞վ սուգերու և ատելութեան ընկերներ,

Որ նորէն տառապանքի, յոյսի և քանդումի քաղաքներուն վրայ,

Այս իրիկուն, ինծի կ'ըսեն, թէ բոցավառուող սուրբուհ հետ պիտի ինայ,

Ի՞նչ է այն զարհուրանքը, ո՞վ սուգերու և ատելութեան ընկերներ:

Ու խօսող ձայնը յաւիտենական մաքառումներու հողին ձայնն էր,

Որ իր աւերակէ բերանները դէպի վեր՝ հորիզոններուն,

Մահազանգերու երկաթեղէն մըրկումի մը հանգոյն՝
Վրէժով ու ցասումով առջնուած, գերագոյն մարտահրաւերը կ'աղաղակէր...

Ու ահաւասիկ ձեզի մահաբոյր արձագանքն իր փրկարար խօսքերուն.

— Ո՛վ քաղաքներէս և երկիրքէս հալածուած թափառական զաւկընէր,
Մտիկ ըրէ՛ք, այս իրիկուն, ձեր հինաւուրց և արգաւանդ և այրի հողին,
Ատելութիւնով, հեծկլտանքով և հոգեվարքով յղի,
Սա քինայոյզ ու արիւնոտ ու յուսահատ հրաւերը պաղատագին...
Եւ եթէ կ'ուզէք որ ձեր վաղնջական ազգը դեռ տևէ,
Եթէ կ'ուզէք որ երկիրը անգամ մըն ալ ինքն իր մէջը չի քանդուի,
Եթէ կ'ուզէք որ ազատութեան հերոսները իմ կողերէս նորէն ծնին,
Եթէ կ'ուզէք որ արհաւիրից գետերս դիակներով բեռցուած չի թաւալին...
Եթէ կ'ուզէք որ աստղերս բացուին, և բլուրներս ծաղկանան...
Եթէ կ'ուզէք որ աղբիւրներս երազներու պէս ճառագայթեն...
Եթէ կ'ուզէք որ բարեբեր դաշտերս նորէն իրենց ցորեանները ծովացնեն...
Եթէ կ'ուզէք որ մայրութեան կաթովս ձեր այգիները ոռոգեմ,
Եթէ կ'ուզէք որ արշալոյսներս մերկանան և արեգակներս ծագին...
Եթէ կ'ուզէք որ հովիտներս այլևս մահուան շունչին տակ չի հեծկլտան...
Եթէ կ'ուզէք որ սերունդներս բարգաւաճին և իմ այրիի դէմքս գէթ առաւօտ մը ժպտի...
Եթէ կ'ուզէք որ խաղաղութիւնը ձեր երգիքներուն տակ արձանանայ,
Եթէ կ'ուզէք որ ձերիններուն տաքարիւնը ճամբաներուս քարերէն վար ալ չի հոսի,
Եթէ կ'ուզէք որ ձեր վրէժը լուծուի և ձեր Ատելութիւնը յափրանայ...
Եթէ կ'ուզէք որ Արդարութիւնը տիրապետէ և իր ոստանը կառուցուի,
Եթէ կ'ուզէք որ Հայկաշէն և Արմաւիրը, Տիգրանակերտն և Արտաշատը վերականգնին,
Եթէ կ'ուզէք որ ձեր հոգիները զօրանան և ձեր ճակատները լուսաւորուին...
Եթէ կ'ուզէք որ դաժան խղճիխայթը ձեր ամենուն առջև գերեզմաններ չի փորէ...
Ինծի հասէ՛ք այն ատեն, մոլեգնաբար և գունդ առ գունդ,
Բազուկներնիդ ըմբոստացումի երկաթեղէն հովերուն
Եւ ճակատներնիդ բոլոր բաղնումներուն կարկառած՝
Եւ աղաղակեցէ՛ք ճգնաժամերու մահաշուք օրերուն սահմանուած,
Արիացումի և անդառնալի ընդվզումներու,
Յուսագրող, սպառազինող, յաղթանակող
Ձեր սրտոտ և կատաղի կոչերն Ատելութեան,
Աղաղակեցէ՛ք զանոնք որոտումի գողութիւնով ապերասան,
Դաշտավայրէ դաշտավայր, քաղաքէ քաղաք և հոգիէ հոգի,
Վասն զի գիտեմ որ այս վճռական ընդհարումներէն յետոյ,
Թշնամիս ոսկորներէն, յաղթանակին կոթողներն ահարկու,
Ահագնաբար, ճակտիս վրայ, ձեր ձեռքերով, աշարակուին պիտի...

»Օգնութիւն աղաղակեցէ՛ք, ձեր հոգիին բարկութեան շունչովը բովանդակ
Ու թո՛ղ ցանուցիր զաւկըններուս ամբոխներն հայկական
Իրարու զանգուածին, եղբայրանան, հրահրուին,
Ձեր վրէժի մահաշունչ կոչին պատգամներուն տակ,
Ու թո՛ղ ձեր դաստակները կայծակներու նման գալարուին,
Ու գլուխներնիդ արիւնով և յոյսով խենթանան...
Ու թո՛ղ ձեր մերկացուցած սուրբը փայլատակեն,
Երիվարներու դուռիցէն արձակուած բոցերուն հետ,
Ու ձեր ջահերը թո՛ղ իրենց արևները տարածեն,
Ռազմադաշտէ ռազմադաշտ ու կատարէ կատար,
Օ՛ր օգնութեան, օգնութեան, օգնութեան արշաւեցէ՛ք,
Զաւկըններուս սիրոյն և Արշալոյսներու հողին փրկութեանը համար...

»Ու որպէս զի ձեր հոգիներն արիանան և ձեր իրանները մարմարուին...
Որպէս զի Ատելութիւնը ձեր սրտին մէջը ծովանայ,

Որպէս զի ձեր քայլերը վճռուին ու ձեր կամքը փոթորկի,
 Որպէս զի ձեր հողին մասը գէթ անգամ մը ձեր ուղեղը դաշունէ...
 Որպէս զի ձեր բազուկները զարնեն ու ձեր կուրծքերը պղնձանան,
 Տեսէ՛ք անգամ մը օգնութիւն հայցող կարաւանները իմ մոռցուած զաւկներուս,
 Ու անոնց մարմինները օրերուն ոճիրներէն քարուքանդ,
 Ու անոնց որք հոգիներն ձեր լքուածներէն վիրաւոր,
 Ու անոնց աքսորանքի շտապը իմ դժուարին բլուրներէս ի վեր,
 Ո՞վ գիտէ դէպի որ անդունդը, որ անողոր ապաւէնը, կամ որ գերեզմանը,
 Տեսէ՛ք, անոնց նախաձեռները վերահաս մահէն զարհուրած,
 Ու անոնց աղօթքը ու ճիչը ու պաղատանքը կարեւիւր,
 Նորէն ու նորէն յուսալով և անձկագին դէպի ձեզ ակնդէտ,
 Ձեր բոլորէն, ո՞վ հալածական և հեռաւոր և տարագիր զաւկները,
 Ձեր բոլորէն պաշտպանութեան շարժումը կամ կաթիլ մը արիւն,
 Կամ քանի մը զօրաւոր կեանք, յոյսով և յուսահատութիւնով սպառազէն,
 Ձեր բոլորէն իրաւամբ և եղբայրաբար կրկնասեն... .

„Աճապարեցէ՛ք, ձեզի՛ եմ, որովհետեւ բոլոր կեանքերը պիտի ջախջախուին,
 Բոլոր ամուսնիները պիտի այրիանան ու բոլոր այրիները պիտի մահանան,
 Բոլոր նորածինները իրենց խանձարուներուն արիւնոտ ծալքերուն տակէն
 Իրենց կեանքին անգիտակ աչուրները մահուան մէջը պիտի բանան...
 Ու դեռ բոլոր դիակները անգամ մըն ալ և վայրագօրէն
 Իրենց կտակէ պատանքներուն ընդմէջէն պիտի յօշոտուին, պիտի սրածուին...
 Ու բոլոր արգասաբեր արտերն ու խարտեաշ հունձքերն վաղորդային,
 Այգեստաններուն ու ծաղկադաշտերուն հետ բոլորը մէկ պիտի մոխրանան...
 Աճապարեցէ՛ք, բոլոր կաթուղիկները իրենց գմբէթներովը պիտի թաւալին,
 Ու բոլոր քաղաքները քաղաքներուն և գիւղերը գիւղերուն տակ
 Ու բերդերն ու պատնէշներն ու աշտարակներն դարաւոր՝ այս բոլորին վրայ...
 Աճապարեցէ՛ք, ո՞վ վրէժխնդրութեան օրերու զաւկներն անվեհեր,
 Դէպի ձեր հողը նուիրական, ձեր նիզակները ցցած ու ձեր կուրծքերը շացած՝
 Ձեր վահանը կռիւներու հովին, ու ճակատամուխ երկաթներնիդ ձօճելէն,
 Աճապարեցէ՛ք, ու վայրագաբար ու փոթորկապէս ու քինայողօրէն,
 Դէպի անառիկ ապառաժներն իմ յաւիտենական կողերուս... .

„Ու այս ալ ըսած թող ըլլամ ձեզի, ո՞վ վարանոտ զաւկներս,
 Թէ վրէժխնդիր ու սուրբ ատելութիւններէն վերջն է միայն
 Որ սրբապան ու աստուածային Սէրը կեանքին
 Իմ անսահման ու մայրական կուրծքիս վրայ պիտի ապրի...
 Որովհետեւ, աւա՛ղ, միայն ես գիտեմ թէ արիւնի ի՞նչ անագորոյն սահանքներ
 Իմ եօթը խաւերուս աղջամուղջներուն խորը սուզուելով
 Հաստատութեանս հիմունքները անողորմաբար ոռոգեցին...
 Միայն ես գիտեմ, իրարու ետեւէ, անվերջօրէն, Հոգիիս խորը մխրճուող
 Կիսաբաց դագաղներուն ճարձատիւնը ահաբեկիչ...
 Միայն ես իմացայ բոլոր անպատմելի հունդիւնները ոգեվարներուն...
 Բոլոր աղաղակներն անոնց, որոնք փրկուելի ուզեցին,
 Բոլոր ցաւատանջ կարկառումը այն ամենուն,
 Որոնք դեռ վայրկեան մը արեգակը, արեգակը պաղատեցան...
 Միայն ես իմացայ բոլոր անձկութիւնը իրար դեռ տարփօրէն պաշտողներուն,
 Բոլոր կողկողանքը զաւկներէ բաժնուող արդէն այրի մայրերուն...
 Ու այս բոլորին մէջէն ահագնալից կրճտիւնը փշրուող ոսկորներուն...
 Ու իրաններէ անջատուող գլուխներուն վայրէջքը ցնորական,
 Միայն ես իմացայ, երբ կառափնատներու բարձրերէն իմ ճակտիս վրայ ինկան...
 Ու վերջապէս միայն ես գիտեմ կուտակումները այն կմախքներուն,
 Որոնք սրտիս խորքերուն մէջը, որ ժամանակէն ի վեր, որ ժամանակէն ի վեր...
 Այնչափ մրկոտօրէն արմատացան, անտառուեցան... .

Եւ յետոյ Հողը քաղցրութեամբ՝ մաքառողներուն համար՝ սա աւետիսը տուաւ... .

Դժայց հիմա, ով դուք որ յամառօրէն մարմնիս ու հոգիս կառչած էք,
Դուք Հաւատարմները, դուք Ուխտաւածները, դուք իմ Հարազատներս անբասիր
Դուք որ իմ ցաւերս ապրեցաք ու ձեր արիւնը ինծի համար անխնայ բաշխեցիք,
Դուք որ դասալքութիւններու դժխեմ վատութիւնը չի ճանչցաք,
Ձեզի եմ, սրտապնդուեցէք, յուսադրուեցէք, խաչակնքուեցէք,
Քանզի, իրենց փախուստէն խղճահարուած ձեր եղբայրները բոլոր,
Ահաւասիկ կը հասնին, Ատելութենէ հրաշացած ու Սիրով արբշիռ,
Եւ արշալոյսին հուրերուն մէջէն իրենց երկաթեայ ձեռքերը ձեր ձեռքերը կը փնտռեն՝...

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ղ Ի Է Ն

6 մայիս, 1903

Քղին Կարինի վիլայէթի ամենագլխաւոր գաւառը կարող է համարուել բաղկացած է 35 մեծ ու փոքր քրդախառն գիւղերից, որոնց մեծամասնութիւնը լեռնական են: Քղիի բնական դիրքը լեռնային լինելով՝ յաճախ նեղութիւններ է քաշում ցորենի համար: Գրեթէ միշտ հալումաշ է լինում իր տարեկան պարէնը հայ-թայթելու մէջ: 1895-96-ի չարաբախտ օրերից ի վեր տիրում է ծայրագոյն թշուառութիւն, որովհետեւ նմանը չտեսնած կողոպուտ ու թալան անցաւ նշանաւոր մի քանի հայ գիւղերի գլխով, որոնց մէջ ամէնից շատ տուժեց Սերկէիլ ըսած գիւղը, որ գտնւում է գէպի գիւղաքաղաք գնացող քիւրդերի ճամբուն վրայ:

Այդ արիւնաներկ, յուսախար ու թալանի օրերին՝ հայերս կարծում էինք, որ մեր փայփայած երազները, ցանկացած սգաւորութիւնը շուտով պիտի գտնենք և միշտ կրկնում էինք՝ «հայոց լոյս կը ծագի», այսինքն ազատութիւն կը գտնենք: Սակայն իրականութիւնը մինչև օրս տրտունջ և արիւն է քամում մեր սրտերից:

Այսօր միւսնոյն հեռապատկերն է ցցւում մեր առջև: Հայ ժողովուրդը ահ ու դողի մէջ է: Քիւրդերը ամէն օր խմբերով ման են գալիս հայ գիւղերում և արիւնածարաւ աչքերով նայում են մեր վրայ: Ի՞նչ պիտի անենք, ի՞նչ պիտի լինի մեր վերջը: Տիրող թշուառութեան և անօրինակ հալածանքների պատճառով շատ հայեր գնացին և գնում են գէպի խորքերը, շատեր էլ յուսահատած անթիւ-մերկ մնալուց՝ դիմում են գէպի Ամերիկա: Խաբօր, Պէլիճան, Խօջէվիթ գիւղերը շարէք, Կմէք, Մասը-քան, Գուռելան, Խօլխօլ և ուրիշ մի շարք քիւրդ աշխրէթների ձեռքը զար են եկած, մանաւանդ Սերկէիլ գիւղը, որ ամէն օր սպասում է իր եղբերական մահաւան:

Չմոռանամ ասել, որ կան քրդեր էլ, որոնք զղջացեր են հայերին թալանելու համար. «մեր աչքերը քոռացան, մենք եկանք ձեզ թալանեցինք. մեր տարած կողոպուտները մի քանի ամսայ մէջ վայելելով, նորից ձեզնից անօթի ու խեղճ ենք մնացել, եթէ չ'անէինք, մենք արդէն հայերի շնորհիւ լաւ և հանգիստ կ'ապրէինք»:

Հայը ստեղծել է այս աշխարհում չարաչար աշխատելու համար միայն. իսկ քիւրդը՝ նրա աշխատանքը վայելելու: Էլ երեւակայեցէք թէ ի՞նչ դրութեան կը մատնւի հայ գիւղացին, երբ այդ տեսակ ըմբռնում կը թագաւորէ... Այդ բոլորը դեռ մի կողմ: Բայց ի՞նչ անենք, երբ քրդից ու տաճկից աւելի վատ հայեր կան, ազգակործան, դաւաճան, ցած հոգի հայեր, որոնց անունները հրապարակել

ինձ պարտք եմ համարում. Մարուգէ Ասլանեան, Մա-միկոն Ասլանեան, Թորոս Սատրգեան, Վարդան Տեփիկեան, Մարգար Մալոյեան և Պօղոսեան Գալուստ՝ Սերկէիլ գիւղը դարձրել են անպատուութեան մի թատր, որոնց արածը կարող եմ ասել շէյխ Ջէլալէդինն էլ չէ արել հայերի գլխին:

Յիսուն տնից բաղկացած Սերկէիլ գիւղը, որը մի ժամանակ փուշ էր դարձել քրդերի աչքին իր մի քանի անվախ, կտրիճ տղամարդկանցով, որոնց պարագլուխներն էին Կօշկարէնց Գալուստը, Բրսօյեան Առաքելը և ընդ որոնք զժախտաբար այսօր պանդխտութեան մէջ են թափառում — այս 3-4 տարւայ ընթացքում այդ 6 հայերի շնորհիւ, անօրինակ գազանութիւնների է մատնւած. անխղճաբար կոյս աղջիկների պատիւն են բռնաբարում նրանք, քիւրդ և թիւրք զաթթիաների հետ միանալով: Իրենց հայատեաց արարքների դէմ բողոքողները մերձ ի մահ ծեծել են տալիս և մի շարք անպատուութիւններ անում, որոնց թւելը ես ինքս ամօթ եմ համարում. գրիչս չի շարժւում նկարագրելու համար... Ի՞նչ սոսկալի դարի մէջ ենք ապրում: Այս օրինակ բաներ օր ցերեկով նրանց համար սովորական են դարձել մանաւանդ իրենց հակառակողներին սուտ ու փուռ խօսքերով մատնում են կառավարութեան: Այնքան սանձարձակ և ազատ են իրենց հայատեաց արարքների մէջ, որ կարծես սուլթան Համիդի կողմից ֆէրման տրւած լինի իրենց: Մէկ տարւայ տուրքի ու խամչուրի տեղ՝ ամբողջ գիւղը կողոպտեցին՝ քիւրդերի և թիւրքերի հետ միացած. ծախեցին բոլորի տան կահ-կարասիներն ու 200 օսմանեան ոսկիի մի գումար յանձնեցին հարկահաւանքներին, որ ոչ մի ժամանակ տեսնւած բան չէր: Ո՞ր մէկը թւեմ. բազմաթիւ են նրանց արածները հայերի գլխին: Անիրաւ տեղը ծեծել տեցին Կիրվիկեան Մարտիրոսը, որ մեռնելու աստիճան հիւանդացաւ և խելագարւած մնաց ամիսներով անկողնում. շատերն էլ սոսկալի հիւանդութիւններ քաշեցին ծեծւելուն համար ու արիւն փսխում էին հիւանդ պառկած. պատճառը... պատճառը այն էր, որ բողոքած էին իրենց անիրաւութիւնների դէմ:

Ծանօթ գէպերից յետոյ, ակնցի Մուսթաֆա անուն մուխաանդ, հայի արեան ծարաւ մի թիւրք եկաւ ինքնական Սերկէիլ գիւղը հաստատուեց իր հետևորդներով: Մինչև օրս նրա ձեռքից քաշած գիւղի ժողովուրդի տանջանքն ու նեղութիւնը չափ ու սահման չունի: Վերոյիշեալ 6 սրիկայ, թրքամուլ հայերը միանալով Մուսթաֆայի հետ, աւելի ազատօրէն իրենց վատ կրքերին յագուրդ տալու համար, անպատմելի նեղութիւններ են տալիս գիւղացիներին: Յիշեալ թիւրքը, հայի պատւի հետ խաղացող այդ մուխաանդ, սկսեց բոլորին տանջել, բռնաբարելով մի քանի հայ աղջկանց և հարսների պատիւը, վերջիվերջոյ մի տարւայ ամուսնացած Աբօյեանց

Մկրտչի կինը Մարգրիտ իրեն կնութեան առաւ, որի էրիկը պանդխտութեան մէջ է: Եւ շատ չանցած՝ իր տղուն էլ Աբօյեան Մեղքոնի մանկամարդ աղջիկը Արուսեան կնութեան առաւ, բռնի առեանգելով: Եւ այս բոլորը, ինչ որ լինում է, պէտք է համոզել, որ յիշեալ 6 հայ սրիկաների միջամտութեամբ և թելագորութեամբ է եղել և կը լինի:

Այսօր մենք ճգնաժամային գրութեան մէջ ենք... Նոր կոտորածներ սարքելու մասին լուրեր են հասնում մեզ: Ամէն կողմ յուսահատութիւն ու լքում, ժողովուրդը զուրկ ինքնապաշտպանութեան միջոցներից...

Թող լաւ հասկանան մեզ մեր եղբայրակիցները, թող նրանք պէտք եղած միջոցները խորհին հասցնելու մեզ: Եթէ կան անձնագոհ, ժողովրդի յուսահատ գրութեան գիտակից անհատներ՝ ամէն փորձանք ու արիւն աչք առած, այս խուլ ու լիկող անկիւնները թող գան՝ պատրաստելու հային գալիք պայքարների համար:

Ն Ա Մ Ա Կ Մ Ո Ւ Շ Է Ն

20 մարտ, 1903

Անցիալ 1902 թւականին տաճիկ կառավարութիւնը հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսել էր Սասունն ու Մշոյ դաշտը արեան թատերաբեմ գարձելու: Մեծ մարդասպանի պաշտօնեաների համար աններելի յանցանք էր համարւում՝ սովորական բռնութիւնները մի արտակարգ հանդէսի չփոխելը, և այդ արտակարգ հանդէսը Մշոյ դաշտում և Սասնոյ լեռներում շառաչող սրերի ու ճայթող մահառիթ հրացանների սարքած արիւնոտ տեսարանը պիտի լինէր... Միայն այս անգամ ճակատագիրը այլ կերպ էր տնօրինել սարսափով համակած հայի վիճակը, արտասահմանի մեր ընկերների դիմումով և ֆրանսիական կառավարութեան ազդու միջամտութեամբ գործակալ ուղարկեց Մուշ, կոտորածի ուրուականը տեղի տեց և ժողովրդի երկիւղը վերացաւ, այս անգամ կառավարութեան ծրագիրը բնի մէջ խեղդեց: Մի փոքրիկ միութարութիւն էր դա, մի պզտիկ յաղթութիւն տանջած հայի համար...

Նոր գարունը յաջորդում է անցեալ գարնան: Տաճիկ կառավարութիւնը արդէն տեսել է հարկաւոր հրամանը՝ անցեալ տարւոյ ծրագիրը աւելի լայն սահմաններում գործադրելու, քրդական աշիրէթները պիտի գումարին Մուշ, Հայտարանցիների մի աղայ 500 հոգիով պիտի այցելէ Ալաշկերտն ու Բասենը, Ջամատանցիների աշիրէթը պիտի գումարի Բասենի և Ալաշկերտի սահմանը: Ամէն կողմ պատրաստութիւններ են տեսնւում՝ անցեալ տարւոյ պակասը այս տարի լրացնելու, նոր-արիւնոտ յաւելւածներով, տաճիկ ամբօր՝ քրդական եւրօպայի մակերդոնական գործերում խառնելու պատճառով՝ ամէն տեղ սպառնալիքներ է կարգում հայերին... 95-96 թւականների անպատիժ քաղաքներից յետոյ նա երես առաւ, ամենափոքրիկ մի քրդուիչ լուր հերիք է՝ նրա պիտում նոր կոտորածի միտք ծնեցնելու և ամենամանջան մի հրաման բաւական է Հայաստանը դժոխքի վերածելու...

Եթէ մեր հայ եղբայրակիցները շուտընդօրին օգնութեան չգան մեզ, մենք իբրեւ ոչխարի հօտ՝ անմուռնչ

զոհ պիտի դառնանք մարդկային սպանդանոցում և, որ ամենավտանգաւորն է ու ամենամահաբերի ոճիրը մեզ համար, մեր մի բուն քաջ ընկերներն ու ազատասէր լեռնցիները պիտի ներկեն Սասնոյ ժայռերը իրենց արիւնով, յաւիտենական անէծք կտակելով մեզ... Ամէն անգամ մենք չենք կարող յուսալ եւրօպական ուժէ պետութեան միջամտութեան վրայ, ամէնից շուտ, ամէնից առաջ մեր ինքնօգնութիւնը մեզ վահան պիտի ունենանք, գալիք օրհասական օրերին, մեր կուրծքը թշնամու գընդակին դէմ դնելու վայրկեանին, մենք պիտի զգանք ու գնահատենք մեր արիւնակից եղբայրների և քոյրերի նիւթական ու բարոյական աջակցութիւնը:

Ն Ա Մ Ա Կ Տ Ե Ր Մ Ի Մ Ի Շ Ր Զ Ա Ն Է Ն

4 մայիս, 1903

Տիվրիկի մէջ ժողովուրդը ծանր, գրգռւած գրութեան մէջ է, կառավարութիւնը ամէն միջոց ի գործ կը դնէ՝ հայ ազգաբնակչութիւնը փճացնելու: 18 տարի առաջւանէն Պօլիս վճարւած տուրքերը, որոնց կտրօնները թալանին փճացած կամ կորսւած էին՝ հիմա կրկին քիչ, շատ ինքզինքը կառավարող գասակարգին վրայ բարդեցին և բռնութեամբ կը գանձեն: Սերմացու, եղ և լն, ամէն ալ գրաւեցին: Գալիք տարի սովը կըսպառնայ մեզ ընտելն ընել, պատճառ՝ որ ցանեղ անկարող ենք, ամէն բան գրաւեցին տուրքի փոխարէն: Իւրաքանչիւր հայ գիւղացորենի մէյմէկ շտեմարան շինեց՝ կազմ շտեմարաններէն ալ մեծ:

Երզնկայի հարաւարեւելեան կողմը գտնուող և 120 տուն բնակչութիւն ունեցող Ղարաթուղ գիւղը, որի 1/4-ը հայ, 3/4-ը թիւրք է, բազմատանջ Հայաստանի մի հարազատ կտորը կը ներկայացնէ: Հայերը ծանօթ են իրենց աշխատասէր ու չարքաշ կեանքով: Սովորականէն չչեղելու համար, թիւրքերու բռնութեան տակ անխղճօրէն կը կեղեքւին, կը չարչարին, կը հալածւին: Մեզի պէս մօտէն տեսնողները միայն կրնան լիովին ըմբռնել այդ բառերու իմաստը, երբ նոյնիսկ առանց սեթեթի, ամենապարզ շնչով մը ըսած ըլլալ: Մեր առօրեայ կեանքը լի է արարքներով, որոնք իրենց մէջ ամբողջ եղբրական պատմութիւններ կը մանրանկարեն, և չեմ գիտեր ե՞րբ յուսահատի խուլ զայրոյթը պիտի պոռթկայ օրհասականի մը կատաղութիւնով: Ղարաթուղի մէջ Դահիր օղլին Ահմէտ համբաւ ստացեր է իր գազանային բնագոյնով ու ոճիրներով: Ասկէ 4-5 տարի առաջ նոյն գիւղացի թեր, գեան Եղիայի հարսը կը լլկէ, խեղճը սրտի կսկիծէն կը մեռնի, էրիկը կը պանդխտի ու կ'անհետի: Դահիր օղլին Եղիայի կինն ալ կը բռնաբարէ ու անոր տանն ու պարտեզին անպատիժ կերպով կը տիրանայ: Ապա նոյն անխղճութեամբ ու սպառնալիքներով կը տիրանայ նաև Բաղդիան Յովհաննէսի տանն ու պարտեզին:

Տուրք հաւաքելու ատեն ծեծ, հայհոյանք ամենահասարակ միջոցներն են, որոնց գլխաւոր դերակատարը միշտ յիշեալ Դահիր օղլին կը մնայ: Վերջերս գարձեալ իր դրացիին տունին մէկ մասը բռնի կը գրաւէ և իրենցին կը խառնէ՝ խոհանոցի պէտք ունենալուն համար: Եկեղեցական մը դէպքը կառավարչին կ'իմացնէ, բայց ապարդիւն կը մնայ: Բանի մը օրէն ետքը կառավարչին տարբեր գործով Մեղրոցի գիւղը գտնւած ատեն,

Ղարաթուղթի Բաղոյեաններ առիթը կը գտնեն ներկայա-
նայու և ԱՏՄէտի ամբողջ շարագործութիւններու մասին
բողոքելու: Կառավարիչ փաշան՝ արդէն ծանօթ ըլլալով,
քաղաք վերադարձին բռնել և բանտարկել կուտայ ԱՏ-
մէտը, որ ազգեցիկ Խօջապատէ ֆէյզի մօլային միջնոր-
դութիւնով մէկ գիշեր միայն բանտ կը մնայ ու կ'ազատի:
ԱՏՄէտ գիւղը կերթայ ու հոն թիւրք երիտասարդներուն
կը գրգռէ, որպէս զի ամէն չարիք հասցնեն հայերուն
և իր վրէժը լուծեն: Այդ խօսքերու ազգեցութեան
տակ՝ ֆաղլ օղլի վէլիքի ծառան Սլէյման՝ յունիսի 29-ին
փոքր աղջիկներուն վրայ յարձակելով՝ Գարազարեան
Յակոբի 9 տարեկան աղջիկը բնական թէ անբնական
կերպով կը պղծէ. գործը գիւղը կ'իմանայ, ու յիշեալ
Խօջապատէ, որ այդ ատեն հոն կը գտնէր, ոճրագործն
առ երեսս ծեծել կուտայ և մինչև Գարաբիլիսէ գիւղը
տանելով՝ հոն կ'արձակէ: Գիւղացի հայեր հաւաքաբար
ազգային առաջնորդարան եկան և բողոքեցին, ետքն ալ
կառավարութեան բողոքեցին: Գառաւարութիւններէն
ետքը, որոնց միջոցին անշուշտ շատ դրամ ծախսեցաւ՝
հազիւ թէ աղջիկն պղծող Սլէյման բանտարկեցաւ, ան ալ
տակաւին յայտնի չէ, թէ որչափ ատեն բանտը պիտի մնայ:

Տերսիմի քրդերը իրենց ասպատակութիւնները սկսան:
Անցեալ տարի Կարնոյ ուսական հիւպատոսը կողոպ-
տելու առթիւ ահագին աղմուկ եղաւ. քանի մը հազար
զինուորներ շարժումի մէջ գրեցան, ամբողջ Տերսիմը
պիտի նւաճէ՝ ըսեցաւ: Բայց հազիւ թէ 17 քրդեր
բռնեցին ու բանտարկեցին, որոնց մէկ քանին միայն
մասնակցութիւն ունեցեր էին գործին: Յետոյ կառա-
վարութիւնը քրդերը խաղաղացնելու համար՝ իրենց
խոստացաւ արձակել բանտարկեալներն, բայց զիւ կը
մնան: Քրդերը, որոնք խօսքով գոհացող մարդիկ չեն,
քանի մը շաքարներ առաջ դարձեալ յարձակեցան
Բոլոմորի գայմագամի վրայ ու գերի տարին Տերսիմի
խորքերը՝ միւսնոյն ատեն կառավարութեան լուր ղրկելով՝
թէ իրենց բանտարկեալներն արձակեն, հակառակ պա-
րագային գայմագամին, կեանքին սպառնալով: Կառա-
վարութիւնը 4-5 հազար զինուորներ և մի քանի լեռնային
թնդանօթներ հանեց ու միւթէսարիֆին հետ ու իր
տրամադրութեան տակ, Տերսիմը նւաճելու ուղարկեց:
Ասոնք կերթան, մէկ-երկու պարպակ գիւղեր կը գտնեն,
կ'այրեն, կը ուժգնորէն զանոնք՝ նախապէս կարծելով
թէ հոն բնակիչներ կը գտնին, ու քանի մը ոստի-
կաններ ու զինուորներ սպաննելով ետ կը դառնան...
յաղթական: Միւթէսարիֆն պաշտօնանկ եղաւ: Այս
կերպով վերջացաւ Տերսիմի նւաճումը: Գալով քրդերու
ընդհանուր տրամադրութեան, իրենց մէջ ցեղային հա-
կառակութիւնն հետզհետէ կ'արծարծուի: Կրնայ ըսելի
թէ իրենց ասպատակութիւնները աստիճանաբար կա-
նոնաւոր ուղղութիւն կը ստանան վերջին քանի մը տա-
րիներու շրջանին մէջ, մանաւանդ միշտ կառավարութեան
դէմ ուղղած: Իրենց ցեղային անկախութիւնն բացարձա-
կապէս ձեռք ձգելու գաղափարը անծանօթ չէ իրենց:
Թագուն կերպով կը զինւին. լաւ զէնքերու համար գլամը
բնաւ չեն խնայեր: Յայտնի կերեալ, թէ մինչև հիմա ձեռք
բերած յաղողութիւններէն խրախուսելով՝ աւելի մեծ
կոխներ մղելու կը պատրաստին: Կրնանք յուսալ թէ
մէկ-երկու տարիէն արձագանք տալու արժանի դէպքերու
ակնատեսս պիտի ըլլանք: Ամենը՝ պարագայի, ժամա-
նակի խնդիր է:

Այսօր հաստատեցաւ նաեւ թէ, քրդերն կառավա-
րութեան անկարողութենէն քաջալերելով՝ յարձակե-
ր են հայաբնակ Վենցլեկ գիւղին վրայ, որի բնակիչները
վախնալով չեն դիմադրեր ու մաս մը դրամ-զգեստեղէն
տալով, ճամբած են քրդերը: Վերջիններս հաղորդեր են
թէ տակաւին դիտաւորութիւն ունին ուրիշ գիւղերու
վրայ ալ յարձակիլ իրենց աւարի բաժինը հանելու հա-
կառակ կառավարութեան իմաց տրեւելուն՝ ունէ կարեւո-
րութիւն չ'ընծաւեցաւ:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր Ս Ղ Ե Ր Դ Ի

(Շարունակութիւն № 4-ի)

8 նոյեմբեր, 1902

Օգոստոս 31-ին, իրիկան ժամը 11-ին, ԱՏՄէտ պինի
Մուսա թիւրք պատանին մի քանի ընկերներով քաղքիս
հայ երեւելիներէն Պապէ Յարութի տղան Գասպար, իր
տան առջև կը ծեծեն քարով, բիրերով, մարմինը կը
խոշտանգեն, զլուխը կը ճմլեն: Խեղձին վիճակը ծանր է:

Միւսնոյն ատեն Բաս թաղեցիներէն երկու թիւրքեր
կուելով՝ զիրար կը վիրաւորեն: Առ հասարակ ամէն
հասակէ թիւրքեր զէնք կը կրեն ամէն տեղ և ամէն ժամ:

Օգոստոս 31-ին Տէհի նորակառոյց վարժարանը
հիմէն կը փլցի տեղական կառավարութեան ձեռքով,
իրը թէ առանց արտօնութեան շինած էր: Յայտնի
է որ կառավարութեան նպատակն է բոլորովին թրցացնել
գիւղացի 300 տնւոր հայ համայնքը, որոնցմէ արդէն
1895-ի դէպքերէն իվեր 200 հոգիի չափ այս կամ
այն կերպով տաճկացած են: Եօթը տարի է գիւղին
դպրոցը փակած է և ցարդ կարելի չեղաւ վերաբանալ
զայն, և հոս է որ կը տեմնի թիւրք կառավարութեան
թաքուն նպատակը:

Սեպտեմբերի սկիզբները ճէզիրէէն Մուսուլ ճամբու
վրայ Մարո փաշայի տղան Քէրիմ, որ իր կալաւաններուն
հսկողութիւն ըրած ատեն անկէ անցնող կարաւաններն
կողոպտելու զբաղած ալ է, 150 զինեալ մարդիկներով
կը յարձակի իր վրայ ղրկած և զինքն ձերբակալելու
պաշտօն ունեցող զօրքերուն վրայ և կըսպաննէ հազա-
րապետ մը, փոխ-հազարապետ մը և 12 զինւոր:

Ճիզրէի թղթատարը ճամբան կը կողոպտուի նոյնպէս
Միրան աշիրէթի հրսիսակներու կողմէ: Այս ըւրը պաշ-
տօնական աղբիւրէ քաղած է:

Ս Ե պ տ. 4. — Թըլօի մէջ ոչինչ խնդրոյ մը համար
թիւրք մը իր դրացիներէն մին զաշոյնի երկու հար-
ւածով կըսպաննէ և կը դիմէ ի փախուստ:

Ս Ե պ տ. 5-ին, ցերեկան ժամը 5-ին, շուկայի հրա-
պարակին վրայ խաղաղորդ Իսա վիրաւորեց համար
Ֆարէս անուն թիւրքը և փախաւ:

Ս Ե պ տ. 6-ին քաղաքիս էջգըյաններու պետ՝ երկու
եղբայրներ՝ Թահր և Նասրի մի քանի հետեւորդներով
շուկայ կ'իջնեն և վաճառական դասակարգէն բռնի դրամ
և այլ կը պահանջեն. վաճառականք, առհասարակ թիւրք,
իրենց եղած այս հրապարակային անպատուութենէն
ստիպեալ՝ իրենց խանութներն կը գոցեն և կառավա-
րատուն կը դիմեն բողոքի: Կառավարութիւնը կանչեց
հարցաքննեց եղբայր էջգըյաններն, բայց նկատելով, որ

իր հեղինակութիւնը չի զօրեւր զանոնք կարգի բերելու, խնդիրն զինւորական ատենին յանձնեց... ի խայտառակութիւն:

Ս ե պ տ. 9. — Մէհմէտ Բէսուրի և Թանչէի աղա Էօմէրի կուռն մանրամասնութիւնները և Ա-ին կառավարիչ փոխանորդին ու զօրաց հետ ծանօթ կիրճը երթալը արդէն գրած ենք օգոստոս 31-ի աշիրէթական ընդհանրութեան մէջ: Միւսթաֆա փաշային սպաննութենէն կառավարիչը ահաբեկած Տէհի տեղակալին հետ Մէհմէտ Բէսուրի աղան Տէհ կը զօրէ բանտարկել տալու գիտումով, բայց նրբամիտ աղան գուշակելով իր գլխուն գալիքը, 1-2 ժաման ընկերակցութենէ յետոյ սպասաւորներով իր գիւղին ճամբան կ'ուղղուի, կարեւորութիւն չտալով տեղակալին յորդորներուն և սպառնալիքներուն: Տուն հասնելուն՝ կը հաւաքէ իւրայինները և իր հրկիզեալ գիւղերուն վրէժը լուծելու համար կը յարձակի Թանչէի և Գէվուշի վրայ, կը թալանէ և կ'այրէ (երկու գիւղերը միանգամայն 130-150 տուն): այստեղ ալ կատաղի կռիւ մը կը սկսի, երկու կողմէն 18 հոգի կը սպաննուի, որոնցմէ երկու գիւղի իւր նմուշ հոս կառավարութեան բերին:

Ս ե պ տ. 10. — Քաղաքէս երկու ժամ հեռի դէպի հարաւարեւմուտք, գըթմուցի Միլօ անուն երիտասարդ քաղաքացին գիւղ գացած ատեն անծանօթ չարագործներու կողմէ կը սպաննուի և իր հեծած ջորին կը տարւի: Դիակը երեք օրան փնտաւորէ վերջ ջերմուկի կողմերը գտնելով՝ տեղս բերւեցաւ, սրախողխող վիճակի մէջ:

Մ ի ր ա ն Հ ա մ ի դ ի է ա շ ի ր է թ ի ն պ ե տ մ ի ռ ա լ ա յ Մ ու լ թ ա ֆ ա փ ա շ ա յ ի ս պ ա ն ու թ ի լ ը. — Յիշեալ փաշային և շէրնախցիներուն ամէն արւան ընդհարումներուն և անոնց անհաշտ ատելութեանց առթած վնասներու ու աւերումներու մասին բազմիցս գրած ենք արդէն:

Ինչպէս ամէն տարի, այս տարի ևս շէրնախցիք իրենց կուսակիցներով և Ապտիւրահման աղային առաջնորդութեամբ նորէն կը բռնեն Շքէս անուն կիրճն, բայց այս անգամ ըջօրէն: Մեր խայտառակ կառավարութեան գլխաւոր պաշտօնեայք, գործը անուշ տեղը կապելու ծիւղած դրութեամբ, զօրքերով և շէրնախցի վերոյիշեալ կիրճը կը դիմեն, կը թախանձեն, կը համոզեն յիշեալ աղան որ ճամբայ տայ Միրան աշիրէթի, բայց իզուր. շէրնախցիք անդդուելի կը մնան: Բազմաթիւ զօրքերը իրենց թնդանօթներով ոչինչ կ'ազդեն, հուսկ ուրեմն յարձակումով մը կը յաջողին սպաննել նոյն ինքն Միւսթաֆա փաշան (օգոստ. 31-ին) իր մի քանի մօտաւոր ազգականներով: Ջարհուրի կ'ըլլայ ընդհարումն. 300-է աւելի մարդեր կ'ընկնին դիտապաստ, ոմանք գնդակով, ոմանք մորթուելով: Քաղաքագետ կառավարիչ վէրիլին, ոստիկանական հազարապետ և քաղքիս շուկաներու մէջ ամէն տեսակ անգթութիւններ գործող զինեալ 200-է աւելի զօրքեր ակնատես միայն կ'ըլլան: Կառավարական պաշտօնեայք և զօրքեր տակաւին վերադարձած չեն և ըստ ոմանց՝ գիւղի մը մէջ ապաստանած՝ չեն համարձակիր դուրս ելնել, աւելի լաւ է ըսել, շէրնախցիներուն կողմէն հաճող եղած են: Միւսթաֆա փաշան իր առատ նւէրներով ու կաշառներով Թրանսիլվանիան հանք մ'էր Դ. զօրաբանակի հրամանատար Ջէքի փաշային,

որ անշուշտ հիմա կ'ողբայ, կը կոծէ դառնաղետ մահն Մսթօ փաշային:

Պաշտօնական և անպաշտօն մարդոց միջև շրջած տարաձայնութիւններէն կը հասկնանք.

1) Իբր այն թէ օգոստոս 4, 8-ին մայրաքաղաքէն հեռագիրներ կուգան, որով ի պաշտօնէ ժողովուրդը զինելու հրահանգ կը տրուէր կազմ ու պատրաստ գտնելու համար հայերուն երկրորդ անգամ ջարդ տալու: Օգոստ. 12-ին երրորդ հեռագրով ժողովուրդը հանդարտութեան կը հրաւիրուի:

2) Օգոստ. 3 հեռագրաւ գոմիսէրութեան կը ծանուցուի, թէ 7,000 մէն աթիւր (չգիտենք ինչ կը նշանակէ այս բառը, մարդ, զէնք, թէ տեղեկատուն սխալ կարգացեր է բառն) դրամի մէծ գումարներով Թիֆլիսի, Կաղզւանի և Պարսկաստանի գծով Թիւրքիա մտած են Դաւլուրիկ խումբը ուժովցնելու համար: Այս լուրը կառավարութեան իմացուցեր է Կաղզվանի իտարէի ժողովին թիւրք անգամը:

3) Թիւրքերը այս միջոցին ծայրաստիճան կատղած են. շարաթ չ'անցնիր որ 1,000 շուրուշէն աւելի ապրանք բռնի շուկայի հայ արհեստաւորներէն չառնեն: Ոստիկանք, փօլիս, գոմիսէր աչքերնին չորս բացած զայրացկոտ դիրքով հայերը կը դիտեն: Աստուած մեղանչեր է մեզի աչք, ոտք տալով, մէկ խօսքով, զմեզ կամ չստեղծէր կամ այս վիճակին մէջ չ'ընկնէր. իր պատուոյն դէմ է, թիւրքին նայեցար մի, «վայ խընդիր, քէլպ է՞ր կը նայիս այսպէս պիշպիշ», քչիկ մ'արագ քալեցիր, վայ քեաֆի՛ր այդ ի՞նչ քալածք է, միշտ ծեծ, միշտ խայտառակութիւն:

Իրենց անգութ քմահաճոյքին երեսն կեանքն ալ անտանելի բեռ մը դարձած է: Միշտ պատուակ կըստեղծեն հայերու հետ վէճ ունենալու համար. վայ այն հայուն, որ իր վրայ դուած ճնշումի, կեղեքումի մասին համարձակի բերանը բանալ, վայ քեաֆի՛ր Մէհմէտի հաւատքը քֆրեցիր—թիւրք խուժան, գոմիսէր, փօլիս, զօրք հասնելով՝ խեղճին հոգին կը հանեն:

«ՄԻՈՒԹԵԱՆ» ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՎԱԽՃԱՆԸ

Ներքև զետեղած են պատճենները այն նամակների, որոնք փոխանակել են Հ. Յ. Դ. Արեւմտեան Բիւրօյի և Հնչակեան Միացեալ կուսակցութեան կենտրոնի միջև՝ «միութեան» խնդրի առիթով:

Հարկ չկայ, կարծում ենք, երկարօրէն կանգ առնել այն պատճառների վրայ, որոնք թելադրեցին մեզ բռնել նամակներում պարզած ուղղութիւնը: Անցեալ տարւայ ապրիլ ամսին մենք յայտարարել էինք.

«Որքան մեք սրտանց անպայման համակողջ ենք բոլոր յեղափոխական նկարագիր ունեցող ուժերի համախմբման» այնքան և գարշում ենք «միութեան» յախուռն, անհիմուտ ազդակներէր, այնքան և երկիւղ ենք կրում այնպիսի մի հեռապատկերից, ուր — այս կամ այն կերպով վերջապէս իրագործւած — «Յեղափոխական ամբողջական միութեան» ծոցում առաջին վայրկեանից իսկ երևան կը գայ կազմալուծման աղետաբեր սղոմը:

«Եթէ մեր նպատակը պէտք է լինի՝ յեղափոխական գործը

կազմակերպել և ոչ կազմակերպել, ապա պարտաւոր ենք միութեան բանակցութիւնների մէջ լինել շրջափակման և խտրականութեան:

Վարդուցի ի վեր անվատաճ գէպի Հնչակ, կուսակցութիւնը, իբրեւ յեղափոխական գործող մարմին, թերահաւատ գէպի Հնչակ, վարիչ մարմինները, մանաւանդ պ. Մխիթարի յայտարարութիւնից յետոյ¹⁾, որ «չկայ վերակազմ. Հնչակեան կուսակցութիւնը ներկայացնող օրինակոր մարմին մը» — մենք այնուամենայնիւ չէինք կտրել բոլորովին մեր յոյսերը և ենթադրում էինք, որ Հնչակեանները մի օր նորից կը կանգնեն յեղափոխական ժարմին կոչման բարձրութեան վրայ: Ահա թէ ինչու, երբ յայտարարեց Հնչակեան հատաձնների միութիւնը, մենք մեր պարտքը համարեցինք մի անգամ ևս որոշ քայլեր անել «միութեան» հարցը առաջ տանելու համար:

Հրահրելով Հնչակեան միացեալ կենտրոնին՝ ներկայացնել մեր ընդհանուր ստորագրութեամբ Բիւրօյի հայա-մէր կօնգրէսին յատուկ զեկուցագիր՝ յեղափոխական ուղղութիւնը պաշտպանելու համար, կազմելով և ներկայացնելով այդ գրութիւնը²⁾ մենք իրաւունք ունէինք կարծելու, որ մեր այդ գործնական քայլը օրինակ կը լինէր և Հնչակեան միացեալ կուսակցութեան կենտրոնին՝ անկեղծօրէն և գործնականօրէն վերաբերել գէպի մեր յետագայ քայլը — «միութեան» բանակցութիւնները:

Մեր յոյսերը չ'իրականացան: Բիւրօյի արած մի քանի առաջարկութիւններին (տես 1902 թ. օգոստ. 25-ի նամակը)՝ ա) երաշխաւորել, որ 1900 թ-ի յունւարին մեր առաջադրած նախնական պայմանները արդէն իրագործւած են, բ) Ուղարկել մեզ միացած կուսակցութեան ծրագիրը և գ) Ապագայ բանակցութիւնները վարող անձնաւորութիւններին ընտրել փոխադարձ համաձայնութեամբ — մեր այս առաջարկութիւններին պատասխանեց բացասականօրէն: Միացեալ Հնչակեան կուսակցութեան կենտրոնի կարծիքով (տես 1902 թ. օգոստ. 30-ի նամակը), ծրագրային և այլ խնդիրներու մասին խօսելու էր ապագայում, իսկ ներկայումս հարկաւոր էր միայն նշանակել երկու կողմից լիազօրներ:

Մեր երկրորդ, աւելի մանրամասն գրութեան (24 սեպտ. 1902 թ.), որով բացատրում էր Բիւրօյի դրած պայմանների անհրաժեշտութիւնը միութեան բանակցութիւնների յաջող ելքի համար և այդ պայմանների մերժման դէպքում առաջարկում էր գոնէ նշանակել մի մի ներկայացուցիչներ՝ համերաշխ գործունէութեան հիմք դնելու համար, — մեր այդ երկրորդ դիմումին միացեալ Հնչակ, կենտրոնը մինչև օրս էլ չէ պատասխանած:

Յիշատակած բանակցութիւններից մենք կարող էինք միայն մէկ եզրակացութեան գալ, այն է՝ որ «միութեան» մասին միշտ խօսող և այդ անունով միամիտներին շահագործող Հնչակեան միացեալ կուսակցութիւնը իրապէս չի կամենում, կամ անկարող է դիմել յեղափոխական ուժերի համախմբման: Եւ դա զարմանալի չէ: Վերջին ամիսների ընթացքում երեւան եկած տխուր փաստերը վերջնականապէս պարզեցին մեզ և հայ հասարակութեան, որ այլևայլ Հնչակեան հատաձնները կամ «միացեալ» անուն տակ ծածկւած մարմինները էապէս չեն համապատասխանում յեղափոխական կուսակցութիւնների կոչման և գոյութիւն ունեն միմիայն անունով:

Մի տարի հազիւ է բոլորել այն օրից, երբ հին և վերակազմեալ «Հնչակեան» հատաձնները մեծահնչուն կոչերով ու փայլուն տոնակաժողովներով աւետեցին հայ աշխարհին, որ «միութիւնը» կայացած է և որ համբողջ կուսակցութեան քեզով ընտրւած է միակ կենտրոնական վարչութիւն»: Այս յայտարարութեան չհաւատացողները կամ կարեւորութիւն չտուողները համարում էին ոչ-անկեղծներ, չարամիտներ, քիչ էր մնում՝ նոյնիսկ դաւաճաններ:

Վեց տարւայ պառակտումից յետոյ, բոլորը իրաւունք ունէին սպասելու, որ պաշտօնական յայտարարութիւնից վերջը, նախկին «Հնչակեան» ընկերները եթէ ոչ միացել, գոնէ մօտեցել են իրար. եթէ չեն պատժել մեղադրւածներին, գոնէ անաչառօրէն քննել են նրանց գործերը և չէզոքացրել այդ ոչ յուսալի անձնաւորութիւններին: Երկարատեւ անգործունէութիւնից յետոյ, բոլորը իրաւունք ունէին կարծելու, որ երբ Լօնդօնում ստեղծւում է 6 հոգուց բաղկացած կենտրոն, երբ հրատարակւում են կուսակցութեան հաշուով երկու թերթ, գոնէ ոչ պակաս թւով ընկերներ կան մեր յուսահատ ժողովրդի մէջ, գէթ առաջին հիմնաքարն է դրւում յեղափոխական այն մեծ շէնքի, որը մանրամասնօրէն գծագրւում էր թղթի վրայ:

Դժբախտաբար ամենալաւատեսներն իսկ ծայրայեղ յուսատեսներ դուրս եկան: Անցան հազիւ մի քանի ամիսներ և մենք ականատես ենք ցաւալի տեսարանի:

Մէկ «Հնչակ»ի տեղ այսօր հրատարակւում են երկու «Հնչակ», երկուսն էլ Հնչակեան կուսակցութեան կենտրոնական օրգան են անւանում իրենց, երկուսն էլ իրենց գոյութիւնը համարում են 16 տարով, երկուսն էլ հրատարակւում են Լօնդօնում, միայն թէ մէկը խմբագրւում է արեւմտեան բարբառով և դիմողներին տալիս մէկ հասցէ, իսկ միւսը արեւելեան բարբառով և տալիս է մի այլ հասցէ:

Իբրեւ յեղափոխական գործող մարմիններ՝ Հնչակեանները բաժանւած են այժմ երեք մասի՝ վերակազմեալների, հինների և երրորդ խմբակի, որ չի ընդունում կատարած բաժանումը և առաջարկում է անտես առնել իրականութիւնը: Ամէն մէկը այդ խմբերից փրփուրը բերանում պաշտպանում է իր «կուսակցութիւնը» և լուստնքներ է թափում երէկայի «ընկերների» գլխին, հռչակելով նրանց «խաբբայ», «հրէշ», «տուլանտրի», «անազնիւ», «դաւաճան», «վաճառւած»...

Հասարակութիւնը և մանաւանդ «մասնաճիւղերը» հեղեղւում են գաղտնի և յայտնի մերկացումներով, որոնցից անտանելի գարշահոտութիւն է փչում: Եթէ ճիշդ է այդ բոլոր գրւածների կէսը, նոյնիսկ կէսի կէսը, մարդկային և յեղափոխական բարոյականութիւնից ցած պիտի համարւի Հնչակեան ղեկավարների 2/10-ը: Մարդ մնում է շարած և ակամայ հարց տալիս իրեն, էլ ո՞վ մնաց մէջտեղը: Սակայն ամենացաւալին այդ չէ դեռ ևս: Երեւան եկած մերկացումներից պարզւում է¹⁾, որ ընայած որոշ անձնաւորութիւնների վրայ բարդւած ծանր մեղադրանքներին, որ մասամբ պատճառ եղան Հնչակեան կուսակցութեան բաժանման, 1902-ին «միութիւն» կայացնելիս հարկ չէ համարւած քննել այդ զեղծումները և տնօրինել այդ անձանց դերը: Ամէն մէկը, այսուհետեւ կարող է վստահ լինել, որ ամենախայտառակ վարմունքից յետոյ նոյնիսկ, նրան բաւական է միայն յետ քաշել... մինչև

1) Տես «Դրօշակ» № 4, 1902 թ.

2) Տես «Դրօշակ» № 7, 1902 թ.

բարեպատեհ ժամանակ, հաւատացած լինելով, որ կազմակերպութիւնն ու ընկերները կ'անցնեն այդ ամենը լուրջութեամբ:

Բոլորին յայտնի դարձած մերկացումներից պարզ է նոյնպէս, որ ինչպէս բաժանւած ժամանակ, նոյնպէս և «միութիւնից» յետոյ, այլեւայլ տեղերից «գործի» անունով գանձւած դրամները (մինչև 100 հազար ֆր.) ծախսւած են կենտրոնի անդամների, թերթեր հրատարակելու և աննպատակ ճանապարհորդութիւնների վրայ...

Ամէն բան կայ հրատարակւած մերկացումների մէջ, բացի բուն գործի մասին մտածելուց, բացի ծառայելուց այն ժողովրդին, որի շահերի պաշտպանութեան անունով կապւած են մարդիկ, յանուն որի հայը վճարում է դառը քրտինքով վաստակած սանտիմները:

Տխուր հանգամանք, որ հայկական դատի անկեղծ պաշտպանների համար հաւասար է ծանր պարտութեան: Վեց տարուց աւելի է, ինչ Հնչակեանները զբաղւած են իրար քննելով, դատելով, ծրագրելով փոխելով, նոր վարչութիւններ ու ձեռնարկներ կազմակերպելով և ըն. և ըն. հետեանք՝ առայժմ ոչինչ և նոյնիսկ բացասական: Եւ կազմակերպութեան հմայքի և ղեկավարների բարոյականի ու հասունութեան և կատարած գործերի տեսակէտից այդ վեց տարւայ ընթացքում Հնչակեանների կողմից արւած է ոչինչ, կամ աւելի ճիշդ, մի քանի քայլ... դէպի յետ: Յոյսի նշոյլ անգամ չկայ, որ գոնէ իրենց առողջ մասով — խօսքներս անհատների և խմբակների մասին չէ, հարկաւ — Հնչակեանները կարող կը լինեն ներկայանալ իբրեւ մաքուր, վստահութիւն ներշնչող յեղափոխական մարմին, որի հետ օգտակար լինէր կապելը Այդ է թելադրում մեզ իրականութիւնը և այդ տխուր իրականութիւնն ու դառն փորձն է, որ ստիպում է մեզ յայտարարել, որ Բիւրօս հրաժարում է այսուհետ լինել միջնորդ Հնչակեան մարմինների և Դաշնակցութեան միջև՝ «միութիւն» հաստատելու համար:

Հ. Յ. Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Ժընէվ, 23 օգոստ. 1903

Հնչակեան Միաց. Կուս. Կենտր. Վարչութեան

Լօնդօն

Յարգելի հայրենակիցներ,

Միանգամայն համակիր ինչպէս քանիցս յայտարարած ենք արդէն — քոյր ճշմարիտ յեղափոխական ուժերի միութեան եւ տեղեկանալով Ձեր ընկեր Հ. Դ. -ի հետ ունեցած խօսակցութիւնից, որ 1900-ի յունւարին վերակազմեալ Հնչ. կուսակցութեանը մեր առաջադրած նախնական պայմանները արդէն իրագործւած են, մենք օգտակար ենք համարում սկսել այժմ պաշտօնական քանակցութիւններ:

Ուստի առաջարկում ենք.

1) Ուղարկել մեզ Միաց. Հնչ. կուսակցութեան ծրագիրը, որպէս զի հնարաւորութիւն ունենանք ծիշտ գաղափար կազմել այն կէտերի մասին, որոնք վերաբերում են Ձեր կազմակերպութեան նպատակին, ձեւին, տարրերին, անհատների պարտաճանաչութեանը, դիպցիւթիւնին եւ այլն:

2) Նշանակել մի-մի (կամ, եթէ կամենաք, երկու-երկու) պատգամաւորներ Ձեր եւ մեր կողմից:

Մենք նպատակայարմար ենք գտնում, որ պատգամաւորները ընտրեն փոխադարձ համաձայնութեամբ:

Ի նկատի ունենալով, որ Միութեան քանակցութիւնները կարող են երկար տևել եւ որ շատ ցանկալի է այժմից իսկ համերաշխ զործակցութեան փորձեր անել — մի քան որ կարելու է նոյնիսկ Միութեանը դիւրացնելու տեսակէտից խնդրում ենք խորհել այն քոյր միջոցների մասին, որոնցով կարելի է զանազան կէտերում

առաջ բերել տեղական մարմինների միոճեցում՝ զործնական ձեռնարկների համար:

Ցանկանալով աշող եւք քանակցութիւններին խնդրում ենք ընդունել մեր յարգանքների հաւաստիքը:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

(Կնիք)

Լօնդօն, 30 օգոստ. 1903

Արեւմտեան Բիւրօին

Ժընէվ

Յարգելի հայրենակիցներ,

Ստացանք Ձեր 1903 օգոստ. 23 թուակիր նամակը: Ձեր գիտելիք, թէ ի՞նչ խօսած կրնայ ըլլալ ձեզ պը. Հ. Դ.: Ձեր ալ ուզեք զբաղիլ պաշտօնական հանգամանքէ զուրկ ունէ անհատական խօսակցութեամբ:

Մեզի համար ուրախալին այն է, որ դուք եւս օգտակար կը նկատէք միութեան ուղղակի եւ պաշտօնական քանակցութիւններն սկսիք:

1) Կը կարծենք սակայն որ քանակցութեանց սկզբնաւորութենէն առաջ, ծրագրային եւ այլ խնդիրներ կրնան զործող ղեկարացնել եւ աւելի երկարաձգել զայն: Ուստի փափաքելի էր որ ամէն բանէ առաջ երկու կողմի լիազօրները նշանակէին եւ՝ միութեան քանակցութեանց ընթացքին միայն՝ խնդրոյ առարկայ դառնային երկու կողմի ծրագրները, նպատակն ու թաքթիքը, որոնց մասին՝ այժմէն սիրելի է մեզ յուսալ թէ կարելի պիտի ըլլայ վերջնական ու անյապաղ համաձայնութեան մը գալ:

2) Մենք կը խորհնք որ երկու կուսակցութեանց իւրաքանչիւրն ինքը միայն պէտք է իրաւունք ունենայ իր լիազօրը կամ լիազօրներն ընտրելու, մանաւանդ որ, քանակաւորաբ, իւրաքանչիւր կուսակցութիւն ինքը միայն կարող է գիտնալ, թէ իր մէջէն ո՞վ աւելի յարմար ու ձեռնհաս է զինքը ներկայացնելու:

3) Դալով երկու կուսակցութեանց այժմէն համերաշխ գործակցութեան, ատիկա մե՛ր ալ վաղեմի փափաքն է, որուն իրագործման մասին պէտք եղած խորհրդակցութիւնները կը կատարեն դարձեալ քանակցութեանց միջոցին:

Եւ արդէն, կը կարծենք որ երկու կուսակցութեանց մասնաճիւղերուն մէջ կիրքերը դադրեցնելու, համերաշխութեան ոգին արթնցնելու է՛ն՝ զործնական միջոցն է՝ միութեան քանակցութեանց սկսիլ լիազօրներու ընտրութեամբ:

Յուսալով որ շուտով կը հաղորդէք ձեր պատգամաւորներուն ընտրութիւնը,

Մնամք յարգանք

Հնչակեան Կուսակց. Կենդ. Վարչ. կողմէն՝

Ատենադպիր

Ատենադպիր

(Ստոր.)

(Կնիք)

(Ստոր.)

Ժընէվ, 24 սեպտեմբեր 1903

Հնչակեան Միաց. Կուսակցութեան Կենտրոնին

Լօնդօն

Յարգելի հայրենակիցներ,

Ձեր օգոստ. 30 թուակիր պատասխանը Միութեան խնդրի առթիւ արւած մեր առաջարկին՝ ստիպում է մեզ նորից դառնալ դէպի մեր յարուցած հարցը:

1) Զանազան կուսակցութիւնների գոյութիւնը հասարակական զործունէութեան այս կամ այն ասպարիզում՝ բացատրելու է զանազան պատճառներով. ա) կամ որ այդ կուսակցութիւնները ունեն տարբեր նպատակներ, կամ բ) որ միեւնոյն նպատակն ունենալով նրանք տարբերում են կազմակերպութեան ձեւով, գործելու եղանակով. գ) կամ թէ ունենալով նման նպատակ կազմակերպութեան ձեւ եւ նման տարրեր՝ նրանք չեն ներշնչում փոխադարձաբար վստահութիւն:

2) Յեղափոխական մարմինների ճշմարիտ միութեան համար, ըստ մեզ, անհրաժեշտ է, որ միացեալ մարմինները ունենան մէկ նպատակ, մէկ կազմակերպութեան ձեւ, մէկ տարրեր, ապա եւ փոխադարձ վստահութիւն, որ մեզ թուում է ամենակարեւոր պայման:

Պարզ է, կարծում ենք, որ քանի շատ լինեն տարբերութիւնները վերոյիշեալ կէտերում, այնքան աւելի դժարութիւնների պիտի հանդիպենք՝ միացած ու նոյնիսկ համերաշխ զործելու համար:

Հ. Դ. Արեւմտեան Բիւրօն — որ արտայայտիչ է Ընդհանուր Ժողովի որոշումների եւ որ չէ կարող ունէ փոփոխութիւն մտցնել Դաշնակցութեան ծրագրի մէջ — Հ. Յ. Դ. Արեւմտեան Բիւրօն նախ քան ամբողջ Դաշնակցութեան կողմից Միութեան քանակ-

ցութեան համար միջնորդի դեր ստանձնելը պէտք է համազօրացնուի, որ երկու մարմինների յեղափոխական աշխարհայեցողութիւնները խիստ կերպով չեն տարբերուում իրարից, որ էական կէտերում նրանք համաձայն են:

1900 թի սկզբներում պ. Չէզոքի միջոցով կատարւած բանակցութիւնների ժամանակ Արեւմտեան Բիւրօն դրել էր «նախնական պայմանների շարքում» ա) հեռացնել Արփիսար Արփիսարեանը, եւ բ) հեռու պահել վարիչ մարմիններից մի շարք արքայաւորուած անձանց՝ Աղասի, Ռշտունի, Սուրէն եւայլն:

Այդ պահանջը շարունակում է պահպանել իր ուժը եւ չնչակեան հատկանիշների միութեան յետոյ ցանկի վրայ աւելանում է նախկին կենտրոնի անդամ պ. Նազարբեկեանը: Այս կէտի վերաբերմամբ մենք բերանացի վստահութիւն էինք առած Ձեր ընկեր Ք. Խ.-ից, բայց քանի որ վարչութիւնը «չի ուզեր զբաղել պաշտօնական հանգամանքէ զուրկ անհատական խօսակցութիւններով» Բիւրօս պատիւ ունի խնդրելու Ձեզնից անհրաժեշտ տեղեկութիւններ այդ կէտի մասին:

4) Ի նկատի ունենալով, որ նշանակելիք պատգամաւորները, իբրեւ մի տեսակ միջնորդներ, ձգտելու են հարթել մեզ բաժանող կէտերը, քայլ առ քայլ մօտեցնել, միացնել երկու կուսակցութիւնները՝ մենք կարծում ենք, որ այդ պատգամաւորները պէտք է վայելեն երկու կողմերի յարգանքն ու վստահութիւնը:

Արժանաւորներին, ձեռնահասներին, հարկաւ, ընտրելու էք Դուք. միայն թէ, այդ ընտրութիւնը վերջնականապէս կը վաւերացնէ մեր համաձայնութեամբ, եւ փոխադարձաբար: Այդպէս վարւում են Նոյնիսկ պետութիւնները՝ դեսպաններ նշանակելու միջոցին: Այս պահանջը Ձեզ քննական ու հասկանալի կը թւայ, եթէ ի նկատի առնէք, որ մեզ տակաւին ոչինչ յայտնի չէ, թէ ինչ լուծում է տւել Ձեր կուսակցութիւնը վերջին տարիներում այլեւայլ անձնատրուութիւնների առթիւ ծագած տրտմանից խնդիրներին:

Սիրում ենք յուսաւ, յարգելի հայրենակիցներ, որ մեր այս առաջարկները կը ներկայանան Ձեզ, իբրեւ միանգամայն արդարացի եւ ընդունելի:

Յամենայն դէպս, եթէ չնայած մեր անկեղծ ցանկութեան առաջ մղել Միութեան բանակցութիւնների հարցը, այս կամ այն պատճառով մերժէք մեր առաջարկները եւ այդպիսով անհնարին դարձնէք բանակցութիւնը Միութեան համար, — ապա մենք օգտակար ենք դատում մի-մի ներկայացուցիչների միջոցով անյապաղ դիմել բանակցութեան՝ համեմաշէ գործակցութեան մասին՝ այս կամ այն դիպակումով, երկրի այս կամ այն վայրում:

Մեզ համար անհասկանալի եւ վերին աստիճանի ցաւալի է, որ Դաշնակցութիւնը աւոյրում է համեմաշէ գործերի ձեռնարկել ուրիշ ազգերի ներկայացուցիչների հետ, այն ինչ՝ մեր հայրենակիցների հետ փոխակաժ է միայն անվերջ բանակցել եւ քաւականաւ միմիայն խօսքերով ու գրութիւններով:

Համեմաշէ այդ գործակցութիւնը գնահատելի եւ կարեւոր է մանաւանդ այն պատճառով, որ նա գրաւական է վերջնական եւ ժշմարիտ միացման: Լոկ թղթի վրայ կայացրած համաձայնութիւնները, գիտէք, որ շատ խախտւում են: Ապացոյց 1890-ի Դաշնակցութեան եւ չնչ. կուսակցութեան «միութիւնը», որ տեւեց երկու ամիս միայն:

Սպասելով Ձեր դրական պատասխանին, խնդրում ենք ընդունել, յարգելի հայրենակիցներ, մեր յարգանքների հաւաստիքը.

ԱՐՇԻՄՏԵՅԱՆ ԲԻՐՈ

(Կնիք)

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Հօր պետութիւններից մէկն էլ — ասում են շատերը — հասարակական կարծիքն է: Մամուլը պիտի համարւի եթէ ոչ հայելի այդ հասարակական կարծիքի, գոնէ արտայայտիչ ու նշան հասարակութեան մէջ նկատող կամ դարգանալիք գաղափարների ու երեւութների: Այդ տեսակէտից է, որ օգտակար է խօսել զանազան տեղերում լոյս տեսնող եւ թիւրքական իրականութիւնը շօշափող թերթերի մասին:

La Fédération Ottomane-ը («Օտտոմանեան Դաշնակցութիւն») տպագրւում է ժընէփ, Ֆրանսերէն եւ տաճկերէն լեզուներով: Ինչպէս անունից էլ երեւում է,

թերթի խմբագիրների կարծիքով արեւելեան հարցի ամենապատկառմար լուծումը կայանում է՝ Ցաճկաստանը ինքնավար «դաշնակցութեան» վերածելու մէջ:

Իր գոյութեան ամբողջ ընթացքում Ցաճկաստանը կարողացել է նւաճել բայց երբեք չի խորհել փոխելու իր վարչութեան աւերիչ դրութիւնը: Թերթի հրատարակչների կարծիքով դա է պատճառը քանիցս յայտարարւած ըէֆօրմների չ'իրագործման, դա է պատճառը շարունակող անգթութիւնների ու աւերումների, ինչպէս եւ փոքրիկ ազգութիւնների անջատման եւ դա էլ անկասկած, կը լինի պատճառը Թիւրքիայի վերջնական անկման:

Թիւրքիայի եւ նրա գերիշխանութեան տակ ապրող ազգերի փրկութեան ու կենդանութեան գրաւականը — ասում են թերթի վարիչները — օսմանեան պետութեան ապակենտրոնացումն է: Մեր «դաշնակցութեան» ամենահիմնական նպատակն է փրկել Թիւրքիայ հայրենիքը, բացատրելով նրան «դաշնակցական վարչութեան օգտակարութիւնը, որ կոչումն ունի պաշտպանել ազգայնութեան սկզբունքները, բոլոր նահանգների վարչական ինքնավարութիւնը, դատարանների անկախութիւնը եւ խօսքի ու մամուլի ազատութիւնը»...

Առողջ մտքեր, գեղեցիկ խօսքեր, որ առաջին անգամն են լսւում թիւրքերի բերանից, բայց որոնց իրագործելու միջոցների մասին «Օտտոմանեան դաշնակցութեան» կողմնակիցները ունեն թերի գաղափար: Յիշեալ թերթի լոյս տեսած երկու համարներում տեղի եւ անտեղի նրանք բողբոլում են Հայաստանի եւ Մակեդոնիայի ներքին ինքնավարութեան դէմ եւ անհրաժեշտ են համարում կապել նրանց Ալբանիայի, Արաբիայի, Բալքանի տեղերի եւ Յունաստանի ինքնավարութեան հետ ու այդպիսով թշնամի են հանդիսանում Նոյն իրեն, «Օտտոմանեան դաշնակցութեան» ծրագրած ուղղութեան: Դա առաջ է գալիս, հաւանօրէն, նրանից, որ «Օտտոմանեան դաշնակցութեան» պաշտպանները ընդունում են գաղափարը տեսականօրէն, առանց լըջօրէն մտածելու այն միջոցների մասին, որոնցով պիտի իրագործւի այդ գաղափարը: Կանգնելով սոսկ տեսական հողի վրայ, նրանք մոռանում են, որ Թիւրքիայի այլեւայլ վայրերում գոյութիւն ունեն խոշոր ազգային, կրօնական, կուլտուրական տարբերութիւններ, որոնք հրամայողաբար առաջադրում են տարբեր բարեփոխութիւնների անհրաժեշտութիւնը այդ վայրերի մէջ:

Եթէ «Օտտոմանեան դաշնակցութեան» մտքի պաշտպանները քննէին այս հարցերը եւ հաւասար ու անաչառ աչքով նայէին բոլոր ազգութիւնների վրայ, — մեզ հետ միասին նրանք կը գային այն եզրակացութեան, որ ապագայ մեծ դաշնակցութիւնը իրագործելու համար, անհրաժեշտ է ինքնավարութեան հարցը սկսել այն երկրներից ու ազգերից, որոնք ենթարկւած լինելով ամենախիստ հալածանքների, միաժամանակ ներկայանում են իբրեւ ամենահասունացած տարրեր, ընդունակ օգտւելու մտցւելիք բարենորոգումներից:

Իտալիայի մայրաքաղաք Հռոմում եւս կայացաւ մեծ միտինգ՝ յօգուտ Հայաստանի եւ Մակեդոնիայի, որին մասնակից էին 4,000-ի չափ քաղաքացիներ: Յայտնի գիտնական պրօֆէսոր Սերջի Նախագահում էր ճառախօսները գրեթէ բոլորն էլ պարլամենտական գործիչներ էին: Անատոլ ֆրանս երկրորդ անգամ բեմ դուրս

եկաւ Հռովմում և ահագին բազմութիւնը բուռն ծափահարութիւններով և յիկեցէ՛ ֆրանսիա՛՝ աղաղակներով մի բանի բույսէ չէր թոյլ տալիս խօսել մեծանուն ֆրանսիացուն։

Առաջ բերենք մի քանի կտոր նրա գեղեցիկ ճառից, որ անշուշտ չէ անցել առանց արձագանքի իտալական բարձր շրջաններում։

«... « Ես գալիս եմ, պարոններ, հրաւիրելու Ձեզ դէպի մի գործ, որ շահագրգռում է մարդկայնութեան իրաւունքները եւ աշխարհի խաղաղութիւնը։ Ես բերում եմ Հայաստանի դատը ոչ թէ մեռած, այլ կենդանի Իտալիայի առջև։ Ստուգելու համար, թէ որպիսի նախանձախնդրութեամբ դուք վրէժ էք առնում մարդկային անձնաւորութեան դէմ ի գործ դրած եղեւնափորների համար, եւ թէ որպիսի վեհանձն կարեկցութեամբ դուք պատուում էք ոճրի զոհերին՝ ես պէտք չունեմ փնտրելու յիշողութիւններ, պէտք չունեմ նոյնիոյ յիշեցնելու այն հերոսին, որի յիշատակներով լեցուն էք դուք։— Գարիբալդին, որ վեհանձն պաշտպանն էր ժողովուրդների բոլոր արդար դատերի, որ մարտնչեց հարստահարած Իտալիայի եւ յաղթւած Ֆրանսիայի համար։... »

« Պարոններ, լինելով մի օտար ձեր շարքերում, ես ձեր հիւրն եմ եւ գիտեմ իմ պարտականութիւնները։ Ես չեմ արտասանի մի հատիկ խօսք, որ նոյնիսկ երևոյթ ունենայ չօչափելու ձեր երկրի գործերը։ Ես բնաւ չեմ գրադել այն շահերով, որոնց դատաւորը դուք էք միայն Բայց քանի որ իտալացի եւ ֆրանսիացի—մենք մարդիկ ենք՝ կայ մի քաղաքականութիւն, որ մենք կարող ենք եւ պարտաւոր ենք անել միասին, — մարդասիրական քաղաքականութիւն է այդ։ »

« Մի հրէշ, որ միշտ դողում է իր զաղրելի ամենակարողութեան մէջ, որ սարսափում է իր ոճիրներից եւ հանգստացնում է իրեն նորանոր ոճիրներով, Սրբիւ Համիւ Բ., 1893 թւից մինչեւ 1896, խողխողել ու կենդանի այրել է տեղ 300 հազար հայ, եւ այն ժամանակից ի վեր գարշելի մի զգուշաւորութեամբ ճիգ է թափում մեթոդիկ կերպով չնաջնջելու որբերի այդ ժողովուրդը։ »

« Դուք գիտէք, որ հայերը իրենց իմացականութեամբ ու գործունեայ բնաւորութեամբ ընդունակ են ստեղծել ամենաճկուն կապ Եւրոպայի ու Ասիայի միջեւ եւ որ նրանց պատմական առաքելութիւնն է՝ փոխանակել աշխարհի այդ երկու մասերի բերքերը։ »

« Պրոֆէսոր Անջելո Գուբերնատիս ասաց, որ նրանք մտցրել են իրենց երկրում եւրոպական քաղաքակրթութիւնը։ Կեսարի ժամանակ հայոց թագաւորները եկան Հռովմ, իսկ Կայսրութեան օրերում հայերը ուղարկում էին իրենց երիտասարդութիւնը՝ ուսանելու ձեր բնագոտաների դպրոցներում։ Միջին դարերում նրանք առեւտրական գաշինքներ էին կապել Սիզիլիայի հետ, նաեւ Վենետիկի եւ Ջենովայի հանրապետութիւնների հետ։ Մինչեւ 18-րդ դարը նրանք մեծ առեւտուր են ունեցել Արեւմուտքի հետ։ Այնուհետեւ նրանք թաղամեկ են, ուժասպառ տանջանքներից, եւ այժմ մեռնում են քրդի դանակի տակ։ »

« Թող ապրելու հնարաւորութիւն տուի նրանց եւ դուք կը տեսնէք, որ նրանք կը դառնան վերստին այն ինչ որ եղել են առաջ,— քաղաքակրթութեան ամենաեղանակուն գործակալները Արեւելքում։ »

Գերմանական *Hamburger Zeitung* լրագրի մէջ կարդում ենք մանրամասնութիւններ այն կոնֆերանսի մասին, որ մեր բարեկամ Իւլզէ Ֆրապան արեց վերջերս Համբուրգի մէջ։

« Չնայած ամառային հրաշալի եղանակին—ստում է լրագիրը — *Erholung* կոչւած մեծ դահլիճը լցւել էր՝ Համբուրգեան կին-գրող Իլզէ Ֆրապանի բանախօսութեան առթիւ։ Տիկին Ֆրապան տարաւ մեզ այն սարսափելի գազանութիւնների մէջ, որոնք տասնեակ տարիներից

ի վեր կատարւում են թիւրքերի ձեռքով քրիստոնեայ Հայաստանում։ Երեք միլիօն հայեր ապրում են նստակեաց՝ թիւրք կայսրութեան մէջ և տառապում ամենաքստմեցիլ բռնապետութեան տակ։ Նրանց արգելած է գէնք կրել և շրջագայել գիւղից գիւղ։ Նրանց վրայ տիրում է հարկերի բոլորովին կամայական մի սխտէմ։ Ոչ մի քրիստոնեայ չէ կարող երևալ դատարանի առջև, և նրա դէմ գործւած ամէն մի անիրաւութիւն մնում է անպատիժ։ Ապա՝ բռնի մասսային կրօնափոխութիւններ, նրբացրած չարաբանքներ, գազանութիւններ... Հայերը պուրկ չեն արիութիւնից։ Ձէնքն է միայն պակասում նրանց։ »

« Տիկին Ֆրապան նկարագրում է հայերին, իբրեւ վերին աստիճանի կենսունակ և գիմագրութեան ընդունակ մի ժողովուրդ, մաքուր ընտանեկան բարքերով, հաւատարիմ իր կրօնին, լեզւին, հայրենիքին... Հայուհիները ոչ միայն գեղեցիկ են, այլև վերին աստիճանի պարկեշտ, խստաբարոյ, տանեկանիւնով նրանք նետուում էին Եփրատի մէջ՝ թիւրքերի բռնաբարութիւնից ազատելու համար... »

« Տիկինը այնուհետեւ զգացւած, սրտաճմլիկ խօսքեր ուղղեց հանդիսականներին, խնդրելով նրանց՝ ամէն տեղ տրամադրութիւն ստեղծել, ամէն տեղ գործել տանջող եղբայրների համար։ Միաձայն ընդունեց որոշում, որով հանդիսականները՝ իրենց խոր զգւանքը յայտնելով Հայաստանի սարսափների առթիւ՝ յանձնառու եղան աշխատել իրենց ուժերի չափ, որպէս զի ուէ փոփոխութիւն առաջ գալ Բերլինի դաշնագրի հիման վրայ... »

« ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԱՆՑԵԱԼԷՆ ԵՒ ՆԵՐԿԱՅԵՆ՝.— Պ. Ջէյթ-թուլցիի ծանօթ աշխատութեան երկրորդ մասն է գա, որ հրատարակեց վերջերս, նոյնպէս պատկերազարդ։ »

Այդ երկրորդ հատորիկի առաջին կէսը նւիրւած է Ջէյթթուլի վերջին ապստամբական շարժումներին՝ և հիստած լինելով ականատեսի վկայութիւններից՝ կենդանի շահագրգռում է ընթերցողին։

Թ Ե Ր Թ Յ Ն

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՔԱՆԱՊԱՐԿԻՆ

Ա Ր Ի Ի Ն Ի 2 Ա Յ Ն Ը

Լուսաբաց էր, երբ Բաղդօն վերկացաւ, երեսը խաչակնքեց, կողովը շալակեց, դիմեց դէպի գիւղից գուրս մարագը՝ անասունների առաւօտեան յարդը բերելու։

Նախընթաց երեկոյ Բաղդօն էլ շատերի պէս լսեց Բօռ-Հօխիկի սպանութեան մասին, որ կատարւել էր Սիվտկնայ մօտիկ մի ձորում, օրը ցերեկով, ամբողջ կարաւանի ներկայութեամբ։ Աստուծոյ մի արդար դատաստան է եղել մտածում էր Բաղդօն, Բօռ-Հօխիկը՝ Սիվտկնայ Կօլ-միւղիւրը պատուհաս էր դարձել իր հարեանների, իր արիւնակից հայ ժողովրդի գլխին. թիւրքից էլ քրդից էլ աւելի վատթար էր նա։

Ասում էին, որ սպանողները՝ անծանօթ մարդիկ յանկարծ յայտնւել էին ձորում, կարաւանի առաջը կտրել և առանց ուէ առաջնորդի քսան հոգու մէջ ճանաչել էին Բօռ-Հօխիկին և սպանել։ Ձարմանալի բան է եղել մտածում էր Բաղդօն, Աստուծո մատը կայ այդ գործի մէջ։ Փառք քեզ Աստուած։

Հազար սևի, ցաւի մէջ թէկուզ մի հատ ոճրագործի կրծքից թափւած արիւնը մարդու էրւած, խորովւած սիրտը էլի մի փոքր զովացնում է:

Տեսնես ո՞վ են եղել սպանողները... Պ՞Ո՞վ և լինեն, Աստուած իրենց գործին յաջողութիւն տայ՝, վերջացրեց նա բարձրաձայն:

— Բարի լոյս Բաղդո:

Բաղդոն ցնցւեց ու շփոթւեց:

— Աստուծո՛ւ բարին, Մատո:

Գիւղի քիւրդ պահապանն էր. Բաղդոն նրան չէր տեսնում, երբ բարձրաձայն յայտնեց իր վերջին միտքը:

— Բաղդո, գիշերը վատ երազ խօսմ էն տեսել, քեզ քեզ խօսելով ես գնում:

— Վատ երազ... չէ՛, Մատո, աղօթելով եմ գնում, մրմռում եմ ինքս ինձ:

Օրն երթայ՝ չարը հետը, մտածեց Բաղդոն հեռա- նալով, մէկն էլ չկայ, որ մեզ ազատի այս անհաւատից:

Խօսքը Մատոյ մասին էր, որ իբր թէ գիւղի պահապանն էր, բայց շնորհիւ թիւրք միւղիւրի պաշտպանութեան, ինքնագլուխ տէր էր. գիւղացիք դողում էին նրանից, երեսին ժպտում, յետեից անիծում և շարունակում էին կատարել նրա բոլոր քմահաճոյքները:

Մինչև Մատոյն պատահելը Բաղդոյ տրամադրութիւնը լաւ էր. Հօխիկի սպանութիւնը նախընթաց երեկոյից մի տեսակ ակործ մեղմութիւն էր լցրել նրա սրտում: Այս առաւօտ էլ զարթնելուն պէս իսկոյն այդ յիշու բանը՝ միտն ընկաւ: Ինքը չէր կարող ասել, թէ ինչո՞ւ, բայց Բօռ-Հօխիկի մահը երեկանից մի վայրկեան նրա գլխից չի անցնում: Անիծած Մատոն ո՞րտեղից յայտնեց. Բաղդոն այժմ վախենում է մտածել Հօխիկի մասին, բայց էլի մտածում է, ակործ տրամադրութիւնը սակայն կորաւ:

«Անհաւատ, սատանայի պէս ո՞րտեղից լոյս ընկաւ», մրմռաց նա:

ՃՂՂ... Բաղդոն բացեց մարագի դուռը, ներս մտաւ, և յանկարծ ձեռքերը թուլացան, կողովը վար ընկաւ թիկունքից, դէմքը գունատեց, բերանը անակնկալ սարսափից բաց, աչքերը չռած, նա յետ յետ գնաց, յենեց պատին ու նայում էր շունչը բռնած, անխօս. միւսնոյն ժամանակ պատերի տակից, յարդի միջից, այս ու այն անկիւնից տասնեակ անծանօթներ ոտքից գլուխ դնւած՝ նայում էին նրան կարծես սպասելով, որ Բաղդոն խօսի, մի բան ասի: Բայց նա լուռ էր, կ'ուզէր ձգալ, օգնու- թիւն կանչել, կոկորդը սղւած էր, ձայն չկար, գէնքերի փայլը, տասնեակ աչքերի հայեացքը, իսպառ շշմեցրել, շլացրել էին Բաղդոյին:

— Յիսուս Բրիտոս:

— Մենք չարքեր չենք, ակապէր, խօսեց գլխաւորը վերկենալով ու մօտենալով Բաղդոյին. քեզ նման մարդ, քեզ նման հայ-քրիստոնեաներ ենք. մի վախեցիր: Միւս- ները ժպտում էին:

Պատասխանի փոխարէն Բաղդոն աւելի յետ քաշեց, կարծես փորձում էր պատի մէջ մտնել, ծածկել, կորչել:

Գլխաւորը քաղցրութեամբ ձեռքը նրա ուսին դրեց:

— Մի վախեցիր, թշնամիներ չենք, այլ բարեկամներ: Մենք չարերի թշնամիներ ենք:

— Հօ... Հօ... Հօխիկը... մտածեց Բաղդոն, բայց ակամայ այդ անունը բարձրաձայն դուրս եկաւ իր դող- դոջուն շրթունքներից:

— Հըը... լսել ես, այդ լաւ է, մենք ենք...

— Հա՛, լսել եմ... բայց... ես... վկայ է Աստուած, հա, ես ուրացայ:

— Այդ էլ լաւ է, շարունակեց գլխաւորը, մենք ուրեմն բարեկամ մարդի ենք հանդիպել: Դէ՛, լսիր, երկու գիշեր է քայլում ենք անընդհատ, այսօր քո մարագում կը հանգստանանք, բայց շատ սոված ենք, ճանապարհներս երկար, գործերս շատ. գնա՛ շուտով գիւղ, իսկոյն մեզ հացի պաշար բեր, քանի կարող ես շատ, ուտելու և մեզ հետ վերցնելու համար: Հէնց որ գիշերը վրայ հասնի, մենք օրհնելով քեզ ու քո օջաղը, ճանապարհ կ'ընկնենք:

— Հա՛, հա՛, գնամ հաց բերեմ: Բաղդոն դողդոջուն ձեռքը մեկնեց դէպի դուռը և ուզում էր դուրս թռչել:

— Ա՛յց, կոչեց գլխաւորը, Բաղդոն կրկին ցնցւեց իր տեղում, աչքերը սարսափելի ու խորհրդաւոր անծա- նօթին յառած:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Բաղդո, քե՛ ծառայ:

— Լսիր Բաղդո, իմ ակապէրն ես, ասացի, որ մենք բարեկամ մարդիկ ենք, բայց մեզ չար կամեցողների համար մենք սարսափելի ենք, երգիւր, որ ոչ ոքի, անգամ կնոջը չես ասի, որ մեզ տեսար:

— Երգում եմ, ժամ... պատարագ... Աստուած... երկինք ինձ խոով կենայ, չէ՞ որ դուք Հօխիկին, ախ, էն Հօխիկին... շանսատակ...

— Մարագից դուրս գալիս չվազես:

— Չէ՛:

— Այնպէս հանդարտ քայլիր, իբր թէ ոչինչ չի պատահել:

— Հա՛:

— Վերադարձին էլ հանդարտ արի, հացը կողովիդ մէջ, որ մարդ բան չհասկանայ:

— Հա՛, հա՛, լաւ ես ասում, մեռնեմ էդ միրուքիդ:

Բաղդոն կրկին ձեռքը մեկնեց դէպի դուռը:

— Ա՛յց, կա՛ց, կողովդ մի թող այստեղ, դարման լցրու տար հետդ, որ բան չկարծեն:

Բաղդոն կռացաւ, կողովը լցրեց, շալակեց և դռնից դուրս եկաւ:

Հազիւ մարագից հեռացած, նա սկսեց նախ արագ արագ քայլել, ապա համարեա վազել: Նա հեկհեկ առաջ էր գնում գիւղի նեղ ու գալարուն փողոցներով և միւսնոյն ժամանակ մտածում էր, որ ինքը ոչ ոքի ոչինչ չպիտի ասի:

«Չեմ ասի, չեմ ասի», մրմնջում էին նրա շրթունք- ները, բայց երբ ինքը լսում էր իր փսփոցը, զայրանում էր իր վրայ, շրթունքները կրծոտում էր, մի վայրկեան լուռ, շարունակում էր վազել կողովի տակ կռացած և էլի կրկնում էր ինքն իրեն:

«Չեմ ասի, չեմ ասի, օօ՛, չեմ ասի»:

— Բաղդո՛, ինչո՞ւ ես վազում:

Դարձեալ Մատոն էր... Բաղդոյի ոտները դողացին:

— Ե՛ս... ես գնում եմ հաց... ես չեմ վազում:

— Գտե՛նք ես, ի՞նչպէս թէ չեմ վազում:

Բաղդոն բոլորովին իրեն կորցրեց:

— Մարագում չա՞րք ես տեսել:

— Չէ՛, չէ՛, չարքեր չեն... ես չեմ վազում, հաւատա չեմ վազում. ինչո՞ւ վազեմ, վա՛հ, այ գնում եմ հանդարտ: Նա շտապեց հեռանալ:

Մատոն կանգնած նայում էր այս շփոթած մարդի յետեից, որ իր կողովի տակ կռացած՝ վազում էր ան-

ընդհատ և միմուռ էր մի ինչ որ բան, ապա նրա դէմքը խորամանկ, չարամիտ արտայայտութիւն առաւ, նա նայեց շուրջը կասկածելի ձևով և ճանապարհը փոխելով՝ դիմեց դէպի մարադները:

Բաղդոն կողովը դատարկեց և հեալով, գունատաւձ՝ ներս ընկաւ խրճիթ: Դուրս քաշեց հացի տաշտը, կողովը մօտեցրեց:

Կինը նայում էր զարմացած:

— Բաղդո,

Բաղդոն լուռ էր և հացերը իրար ետեւից շտապով շարում էր կողովի մէջ:

— Բաղդո

Բաղդոն նայեց աղերսական դէմքով և պատասխանի փոխարէն ձեռքը դէպի իր շրթունքները տարաւ, որպէս նշան լուռութեան:

Կինը շփոթեց, նա կարծեց թէ ամուսնուն մի չար բան է պատահել:

— Ա՛յ մարդ, քոռանամ ես, ի՞նչ եղաւ քեզ, գժեցիր...

— Սո՛ւս, սո՛ւս, կնիկ, մարդ չ'իմանա՛յ... ես ոչ ոքի չեմ ասի, ոչ ոքի, և կրկին ձեռքը դրեց շրթունքներին:

— Հացերն ո՛ւր ես տանում:

— Պանիր էլ բեր:

— Ո՛ւր ես տանում:

— Քոռ-Հօխիկին խօ իմացա՛ր...

— Չա՛րք դիպաւ քեզ մարագում:

— Աստծու մարդն են, ի՛նչ չարք:

— Ո՞վ:

— Հօխիկին իմացա՛ր...

Կինն այս անգամ վազեց դէպի դուռը, որ դուրս գայ հարեաններին կանչի. ամուսինը լաւ չէր:

Բաղդոն առաջը կտրեց, ձեռքը բռնեց:

— Տո՛ւնդ աւերի, ո՛ւր ես գնում, երդւել եմ, երդւել:

— Ո՛ւմը Բաղդո:

— Ժամ, պատարագ, Աստուած, երկինք, հայ-քրիստոնեաներ են, կինը յուզմունքից ու երկիւղից հեկեկաց, ու կծկեց գրան առաջ:

Բաղդոն մնաց կարկամաւ, ի՛նչ անելը չ'իմանալով և ցաւով նայում էր կնոջը:

— Մի՛ լաց, ա՛յ կնիկ, վալահ՛ վատ բան չկայ: Ապա մի թափով լի կողովը շալակեց և շարժեց դէպի դուռը: Դեռ քայլը չէմքից դուրս չձգած, Բաղդոն իր տեղում քարացած մնաց... Մարագների կողմից լսեց հրացանների որոտ. նա բերանը բացեց, ականջները սրեց աւելի լաւ լսելու համար. որոտը կրկնեց, աւելի ուժգին, աւելի երկար: Բաղդոն գողգողաց, կողովը ձեռքից դուրս պրծաւ, հացերը փռեցին շէմքի վրայ:

— Մստօ՛ն, Մստօ՛ն, ոօ՛, ես ասացի՛ ես... երդեցի և ասացի... նա գլուխը յենեց գրանը և մնաց քարացած, հրացանի իւրաքանչիւր ձայնի հետ նրա մէջքը կարծես մի հարեւած էր ստանում, մարմինը փշաքաղում և կամաց կամաց թուլանում. ի վերջոյ Բաղդոն նստեց հացով լի կողովի առաջ ուժասպառ, ջարդեւած և խելագար աչքերով նայում էր մի կէտի. կինը լալիս էր մի անկիւնում:

Եւ դրսում հրացանները որոտում էին անընդհատ, մարդկային ձայները բազմանում, փողոցներից լսում էին ոտնաձայներ, ամբողջ գիւղը կարծես աւերում էր:

— Մստօ՛ն, Մստօ՛ն, ասա՛ հաւատ, մռնչում էր Բաղդոն, գլուխը ձեռքերի մէջ առած, կամ կուրծքը

տրորելով և աչքերից արցունքը թափում էր, թափում...
Նա մատնել էր առանց իմանալու...

Զօրանոցի յիսուն զինւորները շրջապատել էին Բաղդոն մարագը, ուր հանգստանում էին տասներկու հայդուկներ և սկսեւծ էր մի անհաւասար, յուսահատ կռիւ: Յիսուն հրացան մի անգամից ճարձատում էին չորս կողմից մարագի պատերի վրայ, ծուխը ծածկում էր ամէն ինչ և իսկոյն մի քանի գնդակներ սուլելով գալիս էին ներսից, զինւորների խմբից մէկնումէկն. ընկնում էր հայհոյանքով ու ոռնոցով:

— Անձնատուր եղէք, գոռում էր յիսնապետը արդէն տասներորդ անգամ:

Մարագը հրէշի պէս ցնցում, ոռնում էր կատաղաբար, հրացանները պայթում էին և գնդակները սուլելով գալիս էին այնտեղից:

— Խմբեցէ՛ք, գոռաց յիսնապետը:

Զինւորները նրա շուրջը բռնեցին:

— Ի՛նչ հետ միասին, դէպի դուռը, գրոհ տւէ՛ք. մի բուռը գեաւուրներին սուրների վրայ, յառա՛ջ:

Դուռը շարժեց թափով և նոյն վայրկեանին դուռը բացեց կարծես թշնամիներին ընդունելու համար, բայց գնդակների մի տարափ դիմաւորեց յարձակողներին, որոնց առաջին շարքն ընկաւ, իսկ միւսները կրկին ցրուեկան: Մարագի դուռը նորից ծածկեց:

— Վատե՛ր, վատե՛ր, մռնչաց յիսնապետը իր զինւորներին:

Կրկին յարձակում, կրկին կոտորած ու փախուստ: Մարագը մի կատաղած գազան լինէր կարծես, որին մօտեցողը փռում էր գետին անկենդան: Մի առ ժամանակ զինադադար եղաւ: Յարձակողները շարել էին, իսկ պաշարեւծները կենդանութեան նշան էին ցոյց տալիս: Կռիւն սկսել էր առաւօտից. ճաշ էր արդէն և դեռ վախճանը յայտնի չէր:

Գնդապետը մտածում էր և յանկարծ նրա աչքերը փայլեցին:

— Կրակ, կրակ տւէ՛ք մարագը, որոտաց նա:

Եւ իսկոյն հարեան մարագների դէզերը քանդեցին զինւորները, բոցավառեւած խուրճերը օդի մէջ պտոյտ գործելով ներս ընկան պաշարեւծ մարագը: Ներսում յարդը բռնկեց, ծուխի ամպեր բարձրացան դեղին բոցերի հետ, այլևս դիմանալ անկարելի էր: Խուրճերը ինչպէս կրակի ամպեր վերելից թափում էին ու թափում և մարագը ճարձատելով վառում էր:

Միևնոյն ժամանակ յիսնապետի հրամանով զինւորները երկու խիտ շարքով կիսաշրջան կազմեցին մուտքի առաջ՝ հրացանները կազմ ու պատրաստ: Սպասողական, խեղդող դրութիւն հասաւ. լուռ էին պաշարեւծները, անշարժ կանգնած յարձակողները, միայն մարագն էր ծուխ ու բոց արձակում, ճարձատում և կարծես պատրաստում էր կրակէ շնչով դէպի երկինք բարձրանալ՝ մի կտոր սև ամպի պէս:

Յիսնապետը շարել էր. մի՞թէ վառեցին արդէն, ինչո՞ւ չեն դուրս գալիս. նրա հրամանով զինւորները շարժեցին դէպի դուռը, բայց հէնց նոյն վայրկեանին բոցերի և ծխի միջից դեերի պէս դուրս թռան հայդուկները զոյգ-զոյգ, երեք-երեք՝ անընդհատ պարպելով հրացանները: Առաջինները հէնց մարագի առաջ ընկան թիւրքերի գնդակների միահամուռ տարափի տակ, միւսներն իրենց ընկերների դիակների վրայով ծխի ու գնդակների միջից

վազեցին դէպի սուրհմերի օղակը ճանապարհ բանալու: Նրանք սարսափելի էին: Ծխից ամբողջապէս սևացած, յօնքերն ու մազերը խանձած, ոմանց զգեստները ծխալիս, կամ բոցավառ, ուրիշների դէմքը կամ ձեռքերը այրւած ու ճաքճքած, հրդէհի արգանդից դուրս վիժած այդ մարդիկ ասես աւերող լափող բոցեր լինէին, որ մահաւան քաղաքները գրկած վազում էին դէպի թշնամին, աջ ու ձախ հրացան պարպելով: Ատաղի գետերի այդ խելագար թափին դիմանալ անկարելի էր, թիւրքերը սոսկումով բռնւած՝ յետ յետ քաշեցին, սուրհմերի օղակը պատուեց և հայդուկների խմբի միացորդը դէպի լեռները ձգեց: Եւ այս բոլորը տեսաւ գիւղը, և այս բոլորն իմացաւ Բաղդոն:

Ուշ գիշեր էր և գետ վառվում, ծխում էր մարագը: Բոցերի դեղնաւուն, մահատեսիլ լուսաւորութիւնը թափանցիկ, հսկայական պատանի պէս պարուրում էր կծկւած գիւղը, մահաւան քնքշութեամբ դողդողում, գուրգուրում էր մեռած խրճիթները, իսկ նրանից վեր ծխի մութ գալարները մէջ մահը սաւառնում էր և սարսափը մաղում՝ անքուն գլուխներին:

Բաղդոն էլ անքուն էր. նրան թւում էր, որ իր մարագի, իր տան շուրջը, գիւղի փողոցներում, ուր մի կտոր մութ անկիւն կայ, մի վերաւոր է սողում, ծնկների վրայ, գետին չանգռելով քաշ է տալիս իր արիւնոտ, ջախջախւած մարմինը հեռու, հեռու այս անիծւած վայրից դէպի մութ անյայտը: Եւ անքում էին և միմեջում, անիծում էին վերաւորները, և նրանց հառաչանքներն ու անէծքը ընկնում էին նրանց արիւնոտ շրթունքներից, որպէս այրող բոցեր, ընկնում էին, եռում և լիզում նզովւած երկիրը, ուր այնքան ոճիրներ կատարւեցին:

Եւ արդար արիւնը մռնչում էր հազար կողմից. Բաղդոն մարագը վառւում էր, իսկ մութ խրճիթը հեծեծում էր վերաւորների հետ:

- Կնի՛կ, լսում ես:
- Ի՞նչ:
- Չայնը:
- Ո՞ւմ ձայնը այ՛ մարդ:
- Նրա՛նց ձայնը, չե՞ս լսում:
- Չայն չկայ:
- Երգումն ու արիւնը կծկւած են մեր դրան առաջ, հեծեծում են, լալիս:
- Քամին է, քնի՛ր, քնի՛ր:
- Կնի՛կ, ախր հացը չտարայ, միաց, վեր կենամ, տանեմ:
- Ո՞ւմ տանես, էլ մարդ չկայ, չկայ:
- Հա՛, հա՛, էլ չկան, չկան... բոլորին ջարդեցին... և սողում են այժմ կախկիւած միսերը քաշ տալով հողերի միջից... իմ երգումը... նրանց անէծքը... ո՛հ... Բաղդոն մռնչաց սրտի ցաւից և գալարում էր, կուրծքը չանգռում, արցունքը թափւում էր խաւարի մէջ: Մէկ էլ նա ոտքի կանգնեց, խարխալելով գտաւ դուռը:
- Ո՛ւր, այ՛ մարդ:
- Չայնը կանչում է:

Կինը լալիս էր խաւար խրճիթի մէջ, դողալով, սարսափած, իսկ Բաղդոն թափառում էր դրսում, գլխաբաց, սարսափելի, նայում էր մութ տեղերը, քարերի, պատերի, մացառների տակ: Եւ հեծեծիւնը հնչում էր նրա ականջներում, և նա վազում էր անընդհատ: Մարագի առաջ

նա կանգ առաւ, էլ բոցեր չկային. ծուխն էր բարձրանում ոլոր մոլոր, ինչպէս սև գործի բօթարեր և գնում էր լիզելու երկնքի անողորմ ճակատը: Այստեղ, այնտեղ գետ ընկած էին հայդուկների դիակները, մութ ու սև զանգւածներ: Բաղդոն էլ չէր վախենում ոչնչից, ոչ ոքից: Նա կռնում էր մէկի, միւսի վրայ, լսում էր. չե՞ն շնչում արդեօք. իզո՛ւր. բոլորը քնած էին յաւիտեան, ցաւը սրտերում, անէծքը շրթունքներին: Երկու հուժկու, թիկնաւէտ մարմիններ իրար վրայ էին ընկած, ինչպէս փոթորկի խլած զոյգ կաղնիներ: Բաղդոն մօտեցաւ, ներքեւի մարմինը շարժւում, գալարւում էր, նա աշխատում էր դուրս գալ մեռած ընկերոջ տակից և սողալ, սողալ... Բաղդոն մօտեցաւ դողդողալով, աղատեց նրան, շալակեց և քայլեց խաւարի միջից դէպի տուն: Հոգին խնդրող, սիրտը ճնշող այն հեծեծանքը, այժմ Բաղդոն լսում էր իր թիկունքից. երգումի և արեան բեռն էր տանում:

Խրճիթում պլպլում էր ձիթէ ճրագի աղօտ լոյսը. Բաղդոն կռացել էր վերաւորի գունատ դէմքի վրայ և նայում էր ագահութեամբ, ասես այդ կապտած շրթունքներից իր գերագոյն դատաւճռին սպասելով:

- Զո՛ւր:
- Բաղդոն ջուրը մօտեցրեց նրա շրթունքներին:
- Ես... ո՛ր... տեղ... եմ:
- Բարեկամի տան. հանգիստ եղիր:
- Բարեկամ... չկար էն գիւղում... անիրաւենք... դաւաճաններ... իրենց համար... իրենց համար... էլի չեն հասկանում... անիծիք...
- Բաղդոն սարսաւեց նստած տեղը:
- Ընկերներ՛րս... ամա՛ն. ես ուշացած... կռուել եմ... հեռու տեղերից... թեւ կոտրւեց... թեւերս կոտրւեցին... է՛լ չեմ կարող... չեմ կարող... ո՛վ ես դու... Ե՛ս, ախր ես հաց... Մստո՛ն... վախեցայ, երկնք... վախեցայ, ես չեմ մատնել... ես Բաղդոն եմ:
- Բաղդոն... Բաղդոն...
- Վերաւորը երեսը դարձրեց ու լռեց. Բաղդոն ձեռքերով դէմքը ծածկեց, հեկեկաց, արցունքը թափւեց: Ես մատնիչ չե՛մ. ես մատնիչ չե՛մ...
- Վերաւորն էլ չէր լսում. նա փակեց աչքերը և քնեց յաւիտեան: Ճրագի լոյսը պլպլում էր. բոցը խաղում նահատակի գունատ, վաւեր դէմքի վրայ և Բաղդոն հեկեկում էր, հեկեկում էր անվերջ...
- Ամիսներ յետոյ Բաղդոն հայդուկային մի խմբի մէջ էր:
- Արիւնը կանչեց, արեան հարկ ունիմ տալու, արեան հարկ, ասաց նա խմբապետին:

ՂԱՐԻԲ

Ո Ճ Ր Ա Գ Ո Ր Ժ Ն Ե Ր

Վերջին պահուն տեղեկանում ենք ռուսաց թերթերից, որ մայիսի 30-ին (հ. տ.) Օդեսսայում սպանւել է Գ ա Ր Ե Գ Ի Ն 2 ի թ ճ Ե Ն Ն:

Հանգուցեալը, ինչպէս յայտնի է, «Վերակազմեալ» Հնչակեան մարմնի եռանդուն անդամներից մէկն էր, որ երկար տարիների ընթացքում — սխալ թէ ուղիղ ճանապարհով — աշխատում էր յօգուտ մեր ընդհանուր ազգային դատի: Ինչ բացատրութիւն էլ տրւի այդ սպանութեան, նա կը համարւի մի ծանր ոճիր և մի անհեղինակ

ապացոյց նրա հեղինակների բարոյական սնանկութեան: Երբ հակառակութիւն կայ անհատների և խմբերի միջև, կարելի է մղել օրինաւոր կռիւ, կարելի է վիճել, յարձակել, ամբաստանել, իսկ զեղծումների դէպքում՝ դատի հրաւիրել ամբաստանածին: Բայց «յաղթանակը» տանելու համար դիմել դաշոյնի, թոյնի կամ մատնութեան, — դա գաղափարական մարդկանց գործ չէ, այլ բըր-դական թայֆայականութեամբ կուրացած ոճրագործների:

Մենք ուրախ կը լինէինք յայտարարած տեսնել, որ այդ գարշելի գործողութիւնը, ինչպէս և Փօթիում տեղի ունեցած Շահէնի սպանութիւնը՝ ոչ ուղղակի և ոչ կողմնակի առնչութիւն չունեն այս կամ այն յեղափոխական խմբակի հետ և որ հայ գաղափարական շրջանները ազատ են այդ տեսակ եղբրնափորձերից:

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Լ ՈՒՐ Ե Ր

Էւրօպական թերթերում լոյս տեսաւ հետեւի հեռագիրը Կ. Պօլսից.

«Թիւրքաց կառավարութիւնը՝ անհանգիստ՝ նոր հայ յեղափոխական խմբերի երեւան գալով, որոնք Ռուսաստանից անցել են Բայազէդի ու Սասունի կողմերը՝ խիստ միջոցներ է ձեռք առել սահմանները պահպանելու համար: Հայերը փոքրիկ խմբերով անցել են Բայազէդի շրջանը և այդտեղից ճանապարհ բռնել դէպի Սասունի լեռները, ուր նրանք ապահով են հալածանքից»:

Մեր թղթակիցը հաղորդում է մեզ Վանից (մայիս 6), որ յունւար ամսում ձերբակալած Վալդիգ Եսը դատապարտւած է ցմահ բերդարգելութեան (100 տարի). վերքը բուժւելու վրայ է, թէև դահիճները բնաւ հոգ չեն տանում նրա մասին: Փայտի օգնութեամբ հիւանդը կարողանում է ման գար: Լուր կայ, որ առողջանալուց յետոյ բանտարկեալը պիտի փոխադրուի Կ. Պօլսի:

Տ Ե Ռ Օ Ր

Հ. Յ. Դ. Զմիւռնիոյ Կօմիտէի որոշմամբ՝ մայիս 13/26-ին մահւան պատժի ենթարկւեցին յայտնի լրտեսներ՝ ներկարար Ծատուր և խայրբազ Կարապետ, առաջինը՝ իր տան մէջ, երկրորդը՝ հրապարակի վրայ, խուռն բազմութեան ներկայութեամբ: Գնդակներ արձակւած են նաև ոստիկան Եօմէրի վրայ: Կռիւլ քանի մը բռնակ տեւած է. ոստիկանը, երկու գնդակ արձակելէ յետոյ, տեսնելով որ իր կիսնքը վտանգի մէջ է, ստիպւած է եղեր ետ դառնալ:

Հ. Յ. Դ. Ատրպատականի Կ. Կօմիտէի որոշումով այս տարւայ ապրիլի 7-ին Սալմաստի Մահլամ գիւղի գերեզմանատանը մահւան պատժի ենթարկւեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան նախկին ղեկնոր Դարման, որը իր կոչումը մոռացած՝ մի պատուհաս էր դարձել անմեղ ժողովրդի համար:

Նոյն վիճակին կ'ենթարկուի ամէն դք, ով նոյն ընթացքը կը բռնէ:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՆ ստացած է՝

Անդրանիկ խմբից (Բուրքէշտ—Թումանիս) 13 ֆրանք, Նիքատուններն են՝ Շամիրամ 3, Թոշուն 2, Զարուար, Սամ-է-Լիանցի, Սիրովը, Լեւոնիկ, Արմանակ Գ., Անտոն, Պէնկի 1-ական, Եմ. Կ.-եանից (Կօրֆու — Յունաստան) 2 դրախտ, ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱՅԻՑ Դաշնակցականներից գործի համար 100 ֆր., Միհնիշունի հայ ուսանողներից «Պրօ Արմէնիա»-ի համար 50 ֆր., Ան.-ից 5 ֆր., Յիւրիշի 3 «Արմէնիա Լիբէրալտա»-ից 34. 40 ֆր., Տ.-ից (Լէյպցի) 10 ֆր., Արագ-ից (Պլէվնա) 10 ֆր., Արշակունեաց խմբից (Վօլո — Յունաստան) 28 ֆր., Սար-ից (Բերն) «Դիօքալի» հալար 14. 50 ֆրանք: Գումար 266 ֆրանք 90 սանտիմ:

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏԻ Կօմիտէն՝

1903 թվի յունւար-մարտ ամիսներին՝ Զանգ խմբից անդամավճար 35 հոգի, վիճակախաղի ապստիկ Ե.-ից 15, Շէրօ Զաթօ խմբից 6. 50, Տէրոյեան խմբ. երեկոյթից 336. 20, Լ. Ե. Ի. 48, Կեանք խմբ. 10, Բաֆֆի խմբ. 15. 10, Բազէն Սիւնի խմբ. 55, Նժդեան երեկոյթից 521, Աւետիսից՝ № 13-ով 26. 65, 4-ով 190, 11-ով 89, 10-ով 60, 7-ով 37. 20, 21 Ե. 20-ով 81, 3-ով 50. 60, 5 Ե. 6-ով 60. 50, 26-ով 24. 50, X. 16, V. 24, Զ. 2, Մարօ խմբ. 100, Կայարան խմբ. 74, Կուլան 2. 37, Տէրոյեան խմբ. 50. 90, Յունի խմբ. 11. 90, № 1 թերթով 46. 50, Շիրվան խմբ. 20, № 8 թերթով 13, № 37 թերթով 30, Հաւատ խմբ. 870, Յոյս խմբ. 240, 0 | 0 | 0 3. 16, Նժդեան երեկոյթից 589. 91, Լեւոնից 200, Անլաւերտուց 600, Լուտեանից 200, Պարլեան 700, Երեկոյթ Ս-ի 74. 42, Տիգրանից 100, Խարթուֆից 100, Շաքիից 26, Աւետիսից 26, Գրիշայից 120, ժողոված միանւագ ամսոյր՝ № 1 139, 153, 157, 146, 154 468. 75, Հաւատ խմբից 50, Յոյս խմբից օրիորդաց 180, Բաֆֆի խմբ. 6. 80, Գրքեր 2. 50, Բաֆֆի խմբ. 14. 60, Նոր Սեբուռն երեկոյթից 100, Ա.-ի Ե. Ս.-ի միջոցով 43. 30, Պետայի երեկոյթից 200. 3, Շէրօ Զաթօ խմբ. 36, Բաֆֆի խմբ. 5. 60, Անդրանիկ խմբ. 12, Որոտն խմբ. 5, գրքերից 14. 50, Մ. Մ. ից ապստիկներ 59. 40, Որոտն խմբ. 25. 50, Յոյս օրիորդ. խմբ. 120, Խոյթ Ե. երկուք խմբ. 200, Մաթ խմբ. 15, Մաթի միւղից 8. 10, Կեանքի առիթ խմբ. 15, Ս. Տ. ու-ից 15, երեկոյթի միացորդ Ս-ից 2, Աւետիսից 2-ից 10, Մի խումբ օրիորդների ձեռագործից 53, Շոթայ խմբ. 118. 77, Տէրոյեան խմբ. անդամավճար 40, Սէրէմեան խմբ. 10, Արովան խմբ. 21. 50, Զանգ խմբ. 30, Աստղիկ օրիորդ. խմբ. 1. 50, Ապստիկ Կ.-ից 10 հոգի: Գումար 1-ին ապրիլի 7847 հոգի 76 կօպէկ:

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կեդր. Կօմիտէն՝

Գարուն խմբից № 59 ստացականով 219 դրան, Կայծակ խմբ. № 60 ստացականով 20, Զապիկից Ե. Կ.-ից № 62-ով «Դիօքալի»-ի համար 30, ՌԱՇՏԻՑ՝ քժ. Թասմանի ձեռքով հանգանակւած Հ. Յ. Դաշնակցութեան 10-ամեակի առիթով 765 դրան՝ հետեւեալ անձերից՝ Ա. Բ. Մ. 20 դրան, Ոմ 20, Բէգ 50, Արսէն վեց ամսական 10, Շուրա Եօթ տարեկան 15, Մ. Մ. Ե. 30, Խ. Մ. 10, Մ. Մ. Մ. 10, Յոքոք 30, Ռուբէն 20, Մարգար Գասպարեան 20, Յովհաննէս 30, Ոմ 50, Յաջողութիւն 10, Արմանակ 10, Ոմ Լիւ 50, Ոմ Ե. 100, Բերդ 50, Ոմ Վարդան 100, Ոմ 20, Շուշանիկ Թադէոս 20, Եւգէնիս Գ. մի ամսական 30, Մի պարոնից 60, ԽՈՅԻՑ՝ 1903 թ. մարտ 27-ին № 2 թերթով 460 դրան, հանգանակւած հետեւեալ անձերից՝ Փայլակ 10 դրան, Մուրէն 10, Արամ արամեան 25, Ոմ 50, Ա. Ա. Սարգիսեանց 30, Գալի-Լիանցի 10, Վասպուրականցի 20, Կապանեան 3, Մօրցեքոս 3, Ս. Ն. 8, Պապալ 3, Նահապետ Եկեղ. 6, Ոմ Ե. 10, Մարտիրոսեան 8, Սարգիսեան 10, Գ. Մաթէոս. 6, Կ. Մահլեան 2, Մուրատ Ստեփանեանց 6, Մանասէր Կիրիլորեանց 2, Ս. Տ. Ս. 2, Աւօ 10, Հայ մի 10, Ճիկո 8, Պայտ 15, Սողո 10, Մուրժ 10, Զափ 7, Բերիշ 10, Աղասի 10, Միսաք 10, Մատիտ 10, Բանուն 10, Բայդար 8, Կացին 4, Թմբուկ 2, Եղբարեան 6, Միկ 6, Բէօզարի 8, Բէրդան 6, Աղաջան 2, Սեդան 6, Եղիազար 8, Որք 15, Զարմայր 6, Ընկեր 8, Սիլա 15, Համբարձում Գրիգորեան 10, Թ. քաղաքում հանգանակւած 1903 թ. մարտ 27-ին № 20 թերթով Բէ 26 500 դրան, Բարեկամ 500, Համակրող 500, Համակրող 200, Աշու-Երկաթ 200, Արժիկ Մարտիրոս 50, Զ. 100 դրան: Ընդհանուր գումար 3544 դրան:

Խմբագրութեան գիմել հետեւեալ հասցեով՝

Rédaction du «Droschak», Genève (Suisse)